

Dodatak 3: Popis ratne štete nanete dubrovačkom Starom gradu tokom granatiranja oktobra i novembra meseca 1991. godine koji su sačinili posmatrači UNESCO-a.

Smatramo da ovo izlaganje treba da sledi lo Višnjice. Očigledno su prvenstveno gađane grada koji izlazi na Jadransko more, a koji s tvrđave sv. Ivana na jugu do Arsenala. Smat ulici deo tog sistema. Tome možemo da prič gađali kad bi malo povisili putanju projektil. Stradun gde su oštećene kuće i kameno oplo

Gotovo svi ostali pogoci (u najvećem broju : sporadičnog karaktera i biće posebno razmat

Najveći deo oštećenja iziskuju tek manje poj po našem mišljenju, izvesno ili potencijalno decembra, naglašena su masnim slovima.

A) Istočni front Starog grada

1) Kula Drezvenik: direktni pogodak (raketa kalibra 82 mm) u pločnik i šrapneli na zapadnom parapetnom zidu. *Treba da se zameni pločnik.*

2) Zlatarska 8 (kuća): direktni pogodak (raketa kalibra 82 mm) u istočni zid na drugom spratu (11. novembra) izazvao je manja urušavanja unutar kuće. Delovi projektila su se zaustavili u plakaru i odeći. *Treba da se zazida rupa u zidu.*

3) Zlatarska 6 (kuća): direktni pogodak? (verovatno raketa kalibra 82 mm), probijen vrh krova s istočne strane, šrapnel proleteo kroz zapadni deo. *Potrebno zameniti letve i crep.*

4) Dominikanski samostan:

a) usled dejstva vazdušnog udara hitaca na Zlatarsku ulicu, uništeni su prozori na dva nivoa trpezarije (zapadna fasada), crep i krov (zapadna strana) lakše oštećeni (N.B: 6. decembra, krov na istočnoj strani i na vrhu pogodile tri rakete usled čega su bile potrebne veće popravke)

b) dejstvo vazdušnog udara na vitraž na zapadnoj strani crkve (prema izveštaju Zavoda, 24. (sic) oktobra; stanje pogoršano nakon granatiranja iz novembra, stoji u istom izveštaju) (fotografije 69-71). Centralni panel vitraža ispupčen napolje, slomljena dva parčeta vitraža; nužno je izvršiti proveru čvrstoće vitraža. Stanje vitraža pogoršano usled dejstva vazdušnog udara pogodaka od 6. decembra, potrebno ga je pregledati kako bi se utvrdila priroda štete i mere koje je potrebno preduzeti.

5) Valobran lučice: a) dva direktna pogotka (raketa kalibra 82 mm) u novembru mesecu u pločnik koji treba da se zameni;

b) ostala šteta je dole navedena.

6) Palata Sponza: a) pogodak rakete kalibra 82 mm u istočni zid u visini poslednjeg sprata, metar i po od prozora koji se nalzi južnije (stabilizator se zabio u zid). *Projektil je eksplodirao (probio je jedan kamen), ali treba da se ukloni jer će ga rda ubrzo nagrnosti i postoji opasnost da padne na ulicu. Taj kameni blok treba da se zameni.*

b) ostala šteta je dole navedena.

7) Gradski zvonik: ispod korniša, na istočnoj fasadi, direktan pogodak projektila velike probojne moći (neidentifikovan) koji je probio tunel prečnika 4 cm kroz zid od kamena (debljine 30 cm) i betona (50 cm), nakon čega je oštetiо unutrašnju stranu zapadnog zida tornja. *Posmatrači preporučuju da se popravi struktura od betona i zamene kamen i korniš.*

8) Veliki Arsenal: a) direktni pogodak rakete kalibra 82 mm u krunište istočnog zida iznad srednjeg luka, usled čega je oštećena oplata zida, izbijeni su kameniblokovi duž 1,5 metara i razbijeno je krunšte unutrašnjeg zida od betona. *Kameni blokovi treba da se vrate na mesto i popravi krunište.*

b) dole je navedena ostala šteta.

9) Tvrđava sv. Ivana (fotografija 72): a) šest pogodaka rakete kalibra 82 mm u zid istočne fasade (stabilizator jedne rakete je još uvek zabijen u zid, pored drugog nivoa prozora skloništa u rotondi /?nejasan original/. Gornji korniš je razbijen na dva mesta: čini se da je reč o manjim oštećenjima s obzirom na debljinu zidova, izuzev, možda, kamena u završcu luka južnog prozora koji je oštećen praskom. Stabilizator treba da se ukloni (projektil je eksplodirao).

- obratiti pažnju na to da se u izveštaju Zavoda izbegava bilo kakva polemika o tom pitanju, što mu samo ide na čast, jer je stanovništvo Dubrovnika bilo uvereno da savezna vojska namerno otvara vatru na prozore skloništa, a to nije nemoguće jer su dva projektila udarila veoma blizu prozora (na manje od dva metra).

b) udar u krunište jugoistočnog bastiona tvrđave sv. Ivana: jedna ili dve rakete kalibra 82 mm udarile su u obe strane unutar nazubljenja kruništa i time izbile unutrašnje kamenove vrha kruništa koji su zatim pali unutar bastiona. *Kamenje iz otvora nazubljenja treba da se vrati na svoje mesto.*

c) udar rakete u unutrašnji zapadni zid okruglog bastiona: *čini se da popravke nisu obavezne.*

10) Stajeva 1 (kuća): u novembru je raketa kalibra 82 mm probila krov i razbila dimnjak. U trenutku pregleda, krov je već bio popravljen iako dimnjak još uvek nije bio zamenjen. Na pojedinim mestima je popucao malter na krovnim gredama u kuhinji i plafonu iznad stepeništa. *Treba da se zameni dimnjak i izmalteriše iznutra.*

11) Stajeva 3 (kuća): a) u novembru je raketa kalibra 82 mm probila krov i uništila dimnjak. Dimnjak je zamenjen, a krov se popravljа. Popravljen je plafon u kući.

b) na istoj adresi, u jednom malom stanu koji ima poseban ulaz, usled detonacije na četiri mesta odvalio se malter na plafonu i oko prozorčeta. *Izmalterisati i zatvoriti spojeve oko okvira prozorčeta.*

12) Ulica od Pustijerne 6 (kuća) (fotografija 73): praskom (uključujući i stabilizator rakete kalibra 82 mm) projektila ispaljenih na Stajevu ulicu razbijeni kapak i prozor na trećem spratu, prozori na četvrtom, krovni prozor na zapadnoj fasadi i nekoliko crepova (6) na krovu koji su u međuvremenu zamenjeni. Vanjska oštećenja minimalna. Sa druge strane, premda nije sigurno da su pukotine na plafonu posledica detonacija iz

novembra, potrebno je da se izvrši pregled kuće jer su detonacije usled granatiranja 6. decembra izazvale nove pukotine.

13) Bastion sv. Petra (utvrda Mrtvo zvono): a) direktni pogoci (rakete kalibra 82 mm ispaljene 10. novembra) u betonske ploče u istočnom delu utvrde (dužine 70 cm, širine 35 cm i debljine 15 cm) i u istočni parapet utvrde (oštećenja u betonskom pokrovu dužine 84 cm, širine 43 cm i dubine 15 cm). *Treba da se zamene ploče i popravi parapet.*

b) kuća na utvrdi: 10. novembra ispaljena je raketa kalibra 82 mm, direktan pogodak na istočni zid od kamena neposredno ispod korniša. Praskom oštećen krov koji je popravljan u vreme kad je sačinjavan popis štete.

14) Poljana Mrtvo zvono 7 (kuća): direktan pogodak (raketa kalibra 82 mm ispaljena 10. novembra) u okvir prozora na prvom spratu na istočnom zidu. Šrapneli su kroz drveni plafon prošli u spavaću sobu (vidi se da su tri šrapnela izazvala manji požar koji je mogao da bude većih razmera da je bio zahvaćen krevet), šrapneli u južnom zidu (od betona) ispod plafona, kroz vrata koja izlaze na stepenište i na stepeništu od vazdušnog udara razbijeni prozori na na južnom i zapadnom zidu prvog sprata. *Iako je šteta manjeg obima, preporučujemo da se popravke izvrše sa posebnom pažnjom; u kući živi starija i bolesna žena čiji je sin vojnik poginuo u ratu.*

15) Poljana Mrtvo zvono 11 (kuća): direktni pogodak (raketa kalibra 82 mm ispaljena 10. novembra) u južnu stranu krova, slomljen crep i letvice, ali su grede ostale netaknute. Međutim, na svim prozorima galerije na prvom spratu stakla su razbijena vazdušnim udarom i malter na plafonu galerije je popucao. *Šteta se popravljala u vreme kad je pravljen popis štete.*

B) Stradun

16) Udari u pločnik: a) između Ulice Petilovrijenci i Ulice Vetranićeve (raketa kalibra 82 mm); b) Naljeskovićeve (raketa kalibra 82 mm). *Treba da se zamene kemene ploče.*

17) Vrata od Pila: udari u bazu lučnog svoda na južnoj strani vrata (dve rakete 82 mm). Šrapnelima oštećena baza zidova svoda i kameni blokovi *ali, po mišljenju posmatrača, nije neophodno da se zamene. Međutim, treba da se zamene pločnik i metalna ograda ispred vrata.*

18) Boškovićeve 1 (kuća gleda i na Stradun) (fotografije 74-77): možda 5 direktnih pogodaka 23. oktobra i u novembru raketama kalibra 82 mm i verovatno jednom minobacačkom granatom kalibra 120 mm – čini se da su artiljerci savezne vojske podešavali paljbu u odnosu na tu kuću koja je 6. decembra još jednom pogođena.

Šteta spolja: istočna fasada: prizemlje: razbijen i izbačen iz ležišta ugaoni kamen kapitela malog stuba na jugoistočnoj strani; prvi sprat: šrapnelima oštećeni kameni štokovi i naročito korniši na dva prozora; izrešetani kapci i prozori razbijeni usled vazdušnog udara; drugi sprat: vazdušnim udarom razbijen drveni prozorčić, pogodak (verovatno minobacačka granata kalibra 120 mm) kod gornjeg dela drugog prozora, uništen ili veoma oštećen korniš na dva i po metra dužine; dozidan tavanski sprat, severna strana kuće: rupa u krovu dužine dva i po metra i širine metar i po.

Južna fasada: tavan na drugom spratu: krov direktno pogoden, ali nije probijen i mansarda je oštećena (vazдушnim udarom oštećeni zidovi mansarde).

Šteta unutra: istočna fasada: drugi sprat: kamenje na južnoj strani i iznad prozora je pogotkom izbijeno; **nadgrađen tavanski sprat:** pregradni zid kupatila je pukao po dijagonali; unutrašnjost stana (kupaćilo, kuhinja) veoma oštećena i još uvek puna polomljenog crepa, pukotine po zidovima.

Ovoj kući treba da se posveti posebna pažnja jer se čini da je služila za podešavanje paljbe; s obzirom na to, udari rakete kalibra 82 mm mogu da imaju teške kumulativne posledice po strukturu gornjeg dela kuće. Čini se da je u istočnu fasadu udarila jedna minobacačka granata kalibra 120 mm.

b) Boškovićeća 3 (kuća) (fotografija 78): šrapneli razbili kamene konzole koje nose balkon od kamena na trećem spratu: *ova struktura mora hitno da bude popravljena jer postoji opasnost da se balkon sruši na ulicu.*

c) Boškovićeća 2 (kuća): vazдушnim udarom razbijena stakla svih prozora, a štokovi svih prozora u prizemlju i na prvom spratu oštećeni praskom projektila koji su pogodili kuću u broju 1, ali, *šteta uglavnom nije velika.*

d) Boškovićeća 4 (stražnji deo rabinove kuća u Žudioskoj ulici): stakla na svim prozorima su polupana od vazдушnog udara i štok prozora na prvom spratu koji je najbliži kući u broju 2 je oštećen šrapnelima: *manja šteta, ali napominjemo da je kuća napušćena poslednjih pet ili šest godina i unutrašnjost kuće je u veoma lošem stanju, između ostalog, i zbog beskućnika koji tu borave.*

19) Sinagoga (Žudioska ulici): vazдушnim udarom razbijena stakla na strani kuće prema Boškovićećoj ulici. Budući da su postavili panele na prozore sinagoge, bilo je nemoguće taćno utvrditi obim štete. Ali, po rećima arhitekata iz Zavoda za zašćitu spomenika, sinagoga je teško oštećena tokom zemljotresa 1979. godine, a popravke nisu nikad izvedene – jasno su se videle pukotine unutra, ali nije bilo moguće utvrditi da li su se proširile usled detonacija: *usled granatiranja od 6. decembra, potrebno je detaljno pregledati taj spomenik koji je znaćajan kako po svojoj starosti, tako i po bogatstvu nameštaja.*

20) Dropćeva 2 (kuća): oštećenja (naćinjena u novembru) na krovu i plafonima na poslednjem spratu je već popravljena.

21) Zamanjina 1 (kuća): pogodak rakete kalibra 82 mm u novembru neposredno ispod krova dozidanog sprata. Usled udara razbijen metalni oluk i betonski zid istoćne fasade takoda je ošćar vršćak projektila prošćao kroz zid. Šrapneli su na tri mesta probili zid od šuplje cigle u spavaćoj sobi. Taj vršćak projektila je možda odgovoran za požar koji je počeo u kanabetu u maloj sobi sa televizorom pored spavaće sobe. Vazдушnim udarom razbijen prozor na tom spratu: *treba da se poprave manja oštećenja, čak i na fasadi kuće.*

22) Antuninska 1 (kuća) (fotografije 79-81): u novembru je jedna raketa kalibra 82 mm pogodila u istoćnu stranu krova dozidanog sprata između dve mansarde, te je time nanela veću šćtetu no što bi to inaće bio slućčaj. Duž krovnih greda, zidovi mansarde su unišććeni vazдушnim udarom od eksplozije (južna strana) ili napukli (severna strana, iznad stepenišća). Stabilizator je prošćao kroz krov i zabio se u zid kupatila. Vrh projektila, nakon što je prošćao kroz zid kupatila, polomio je ploććice na zidu iznad kade i

zatim pao u kablíć koji se delimično rastopio. Razbijeni prozori na tom spratu. Posmatračí su skrenuli pažnju stanarima da zid stepeništa treba hitno da bude popravljen jer predstavlja opasnost.

23) Između Polača 24 (ulaz u kuću čija je fasada koja gleda na Stradun, oštećena): direktan pogodak rakete kalibra 82 mm u korniš prozora na drugom spratu. Oštećen je kameni štok, polomljeni su kapci i razbijeno staklo na prozoru. *Treba da se popravi kamena struktura prozora.*

C) Sporadični hici izvan istočnog fronta Grada i Straduna

24) Jezuitska crkva: slomljen korniš na trećem stubu severne fasade, možda granatom kalibra 120 mm jer su posmatračima pokazali šrapnele tog projektila. Donja trećina vitraža sv. Mateja (severna fasada glavne lađe), iz 19. veka, potpuno je razbijena vazдушnim udarom a ostatak su oštetili šrapneli. Delimično je praskom oštećen vitraž Sv. Marka (južna fasada). Prozor kod prve kapele, desno pored glavnog ulaza i prozor iznad su polupani. *S obzirom na jačinu tog tipa projektila, preporučujemo da se pogledaju krov i korniš.*

25) Široka 8 (kuća) (fotografija 82): direktan pogodak rakete kalibra 82 mm u krov tavana (verovatno 10. novembra) između dva mansardna prozora, usled čega je šteta još veća (kao što je slučaj u Antuninskoj 1). *Tavan: probijen krov (u toku popravke), oštećen malter na zidu mansarde (sa strane kuhinje) i slomljene letvice. Šrapneli oštetili severni zid kuhinje. Uništeni krov i zidovi južne mansarde. Polupani prozori mansardi. Drugi sprat: pukotine na severnom i južnom zidu u sobi na severnoj strani, ista pukotina se vidi na severnom zidu sobice na južnoj strani. Popucao malter na plafonu kao i malter na severnom zidu. Napominjemo da je ova kuća oštećena u zemljotresu 1979. godine i na fasadi su krpljene pukotine. Moguće je da su posledice udara bile pojačane jer je zgrada već bila oštećena. Budući da se ta kuća nalazila u epicentru granatiranja 6. decembra, potrebno ju je detaljno pregledati.*

26) Široka 5 (kuća) (fotografija 83): šrapneli oštetili konzolu i pripadajući prozor na drugom spratu, kao i korniš na poslednjem spratu. Na tom nivou ima još nekoliko šrapnela u fasadi. *Površinska šteta (ali se na gornem delu fasade vide pukotine od zemljotresa iz 1979. Čini se da je 6. decembra krov pogodila minobacačka granata kalibra 120 mm, dakle, potrebno je da se kuća detaljno pregleda).*

27) Dom staraca: direktan pogodak u istočnu stranu krova, možda čak i rafalom raketa kalibra 82 mm koji je ispaljen na Široku ulicu. Krov je popravljen.

28) Zid fortifikacija iza Doma: direktni pogoci dve rakete kalibra 82 mm. Stabilizator jednog od projektila je još uvek zabijen u zid od kamena, gornji deo zida (od betona, oštećen šrapnelima). *Treba da se ukloni stabilizator i popravi zid na tom mestu.*

29) Ulica Miha Pracata 4 (kuća) (fotografije 84 i 85): u novembru razbijen krov direktnim pogotkom (isti onaj rafal raketa koji je pogodio Široku ulicu, Dom i zid iza Doma?). Međutim, nemoguće je videti tavan ili projektil zbog psihičkog stanja u kojem se stanarka nalazi. Ipak, uspehi smo da vidimo da su šrapneli prošli kroz plafon sobe na severnoj strani i male dnevne sobe. Međutim, *primetili smo više starih pukotina na stepeništu u nivou česme i mestu gde se nalazi prozor između prizemlja i prvog sprata, a koje se možda šire kao posledica detonacija. Potrebno je da se kuća pregleda nakon granatiranja 6. decembra.*

30) Stari samostan sv. Marije (kuća): direktan pogodak u terasu na severnoj strani Ulice od Kaštela, neidentifikovan projektil (no, moguće je da je to bila minobacačka granata 120mm za obeležavanje jer je prekoputa na fasadi kuće br. 40 pronađen crven prah). Dužina 70 cm, širina 57 cm, dubina 20 cm. Porušen ugao zida na severnoj i južnoj strani. *Treba da se zamene betonske ploče.*

31) Rupe (Žitnica): 22. oktobra, direktan pogodak granate kalibra 120 mm u severnu stranu krova. Polomljen crep i naročito oštećena velika drvena greda i čvrsta drvena konstrukcija na površini od 4 kvadratna metra. Šteta je svakako manjeg obima jer je pod žitnice od betona i zato što su se šrapneli zaustavili u zidu od pune cigle. *Šteta je impresivna po izgledu, ali ne ugrožava konstrukciju krova. Popravke u toku.*

32) Gučetićeveva 5 (terasa fiskulturne sale u gradnji osnovne škole): direktan pogodak granate kalibra 120 mm, rupa veličine 69 cm x 66 cm i 25 cm dubine. Projektil probio beton i 4 sloja čelične armature. Eksplozija projektila je razbila beton koji se razleteo u paramparčad svuda okolo. Krhotine betona su udarile i porušile ivicu zapadnog zida terase na tri mesta (sve do čelične armature), ivicu istočnog zida na dva mesta, te lakše oštetile fasade osnovne škole i obližnje kuće na severnoj strani. Kuće na zapadnoj strani imaju dublja i brojnija oštećenja od krhotina sa velikim brojem razbijenih prozora (15 od 16 prozora osnovne škole je probijeno). Šrapneli su prodrli do učionica gde su naneli manju štetu zidovima, nameštaju i polomili ukras na stubu na stepeništu severnog ulaza, a verovatno su napravili sličnu štetu i u obližnjim kućama koje nismo obišli. *Veliki broj oštećenja, ali manjeg obima, izuzev rupe na terasi gde čelična armatura mora da se zameni pre nego što se rupa zatvori.*

33) Strossmayerova 5: projektil velike prodorne moći (možda iz rafala hitaca među kojima je jedan pogodio Zvonik) uništio je jedan kamen na zapadnoj strani vrata (veličine 62x42x21cm), probio rupu dužine više od 30 cm u jednom drugom kamenu, oštetio korniš na vratima u dužini od više santimetara. Vazдушnim udarom oštećena su vrata i prozor na drugom spratu i razbijeno je staklo na jednom prozoru na spratu. *Nemoguće je odrediti obim štete unutra jer su stanari otišli iz Dubrovnika.*

34) Samostan Sigurata: 10. novembra (tokom noći) eksplodirao je neidentifikovan projektil iznad terase na poslednjem spratu koja gleda ka zapadu. Ima 38 tragova pogodaka na zidu terase. Šrapneli su prošli kroz vrata i zid (dve šuplje cigle, malter). *Treba da se zamalterišu oštećenja na spoljašnjoj strani zida i zazidaju cigle.*

35) Franjevački samostan: crep na krovu malog samostana i malu nadogradnju na istoku oštetili su na pet mesta šrapneli verovatno od eksplozije projektila koji je oštetio terasu samostana Sigurata. *Crep treba da se zameni.*

36) Antuninska 11 (kuća): 12. novembra je direktan pogodak projektila kalibra 120 mm u zapadnu stranu krova uništio crep, drvenu konstrukciju i dve velike grede (koje, kako se čini, nisu bile u dobrom stanju ni pre granatiranja) na površini od preko 5 kvadratnih metara, napravio rupu površine jednog kvadratnog metra u plafonu zapadne galerije na drugom spratu (ispod tavana). Jedan šrapnel je probio plafon praonice na istom spratu, ali na drugom kraju kuće. Vazдушnim udarom razneta su vrata i prozori koji gledaju na galeriju. *Za popravku štete na krovu biće potrebni veći radovi. Kuća treba da se pregleda kako bi se utvrdilo da li je detonacijama naneta konstruktivna šteta.*

37) Antuninska 18, 20, 22, 24, 26 (kuće): novembra meseca, direktan pogodak, verovatno projektila kalibra 120 mm, u terasu koja gleda na ulicu nasuprot broja 20. Izbijeni komadi

kamena na terasi u visini od jednog metra i dva metra u širinu. Terasa je probijena u dubini od jednog metra. U broju 26, šrapnelima probušena metalna vrata. Šrapnel razbio zapadni natprozornik prozora na severnoj fasadi zgrade u broju 24. Svi prozori u broju 18 su polupani od vazdušnog udara, a šrapneli su oštetili kamene okvire dva prozora na prvom spratu. Razbijeno levo krilo vrata u broju 20, desno je probijeno i šrapneli su oštetili okvir vrata. Manji šrapneli u kuhinji i razbijena dva prozora. Svi prozori u broju 22 su porazbijani, a manji šrapnel je oštetiio vrata. *Mnogo sitnijih oštećenja (zameniti prozore i vrata).*

D) Šteta koju je popisao Zavod
Istočni front Starog grada

- 1) Mali arsenal: krovovi su fotografisani, ali nije izvršen obilazak unutrašnjosti. Projektil probio severnu stranu krova, šrapneli oštetili mali krov koji gleda na kej.
- 2) Ribarnica: dva pogotka u pločnik.
- 3) Palata Sponza: b) fotografisana istočna krova (mesto direktnog pogotka), ali nije pregledana unutrašnjost tavana. Popravke spolja skoro završene u vreme kad je rađen popis štete nanete u novembru.
- 4) Veliki arsenal: b) ostala šteta (zid, šrapneli) navedena u izveštaju Zavoda.
- 5) Veliki valobran: b) klupa i udar projektila u zid na keju.

Stradun

- 1) Između Polača 26: pogodak u krov.
- 2) Nalješkovićeve 1: pogodak u krov.
- 3) Petilovrijenci 2: pogodak u fasadu.

Ostali pogoci

- 1) Ulica C. Zuzorić 1: pogodak u krov.
- 2) Kula Minčeta: fotografisano mesto pogotka u bazu tvrđave, u terasu iznad šanca, ali nije urađen popis štete (čini se da je šteta manjeg obima).
- 3) Južni bedem Starog grada istočno od utvrde Mrtvo zvono: pogodak u zid uz more.
- 4) Vrata od Buža (severni bedem Starog grada): pogoci.

Dodatak 4(b): Karta pogodnih mjesta (dio detaljnog pregleda Zavoda za zaštitu kulturnih i povijesnih spomenika)

Corrigendum: simbol ● označava izravan pogodak projektila u pročelje ili pločnik

Opaska prevoditelja na engleski za stranicu označenu ERN brojem 01348456: karta s nečitkim naslovom. Dana je sljedeća legenda:

- izravni pogoci: šteta od šrapnela
- △ krovovi oštećeni neizravnim pogocima
- σ krovovi oštećeni izravnim pogocima
- djelomično izgorjele zgrade
- potpuno izgorjele zgrade

RADNA VERZIJA

Dodatak 5: 17 dubrovačkih četvrti

*Opaska prevoditelja na engleski za stranicu označenu ERN brojem 01848458: karta
17 dubrovačkih četvrti.*

RADNA VERZIJA

Dodatak 6: Preliminarni financijski plan za hitnu rekonstrukciju, popravak i obnovu dubrovačkog starog Grada nakon granatiranja u studenom i prosincu 1991.

PRELIMINARNI FINANCIJSKI PLAN ZA HITNU REKONSTRUKCIJU,
POPRAVAK I OBNOVU DUBROVAČKOG STAROG GRADA NAKON
GRANATIRANJA U STUDENOM I PROSINCU 1991.

Financijski plan sastavili su na zahtjev generalnog direktora UNESCO-a promatrači UNESCO-a uz osobnu pomoć arhitekata Zavoda za zaštitu kulturnih i povijesnih spomenika te drugih zavoda u Dubrovniku.

Za početak, važno je prisjetiti se prirode granatiranja i posebnih okolnosti u kojima se nalazi dubrovački stari Grad.

A) Granatiranja u studenome i prosincu

Granatiranja u studenome prouzročila su štetu koja je bila manjeg obima i zasigurno više površinska (oštećeni su ili uništeni krovovi, oštećena pročelja) zbog vrste korištenih projektila (rakete slabe prodorne moći i eksplozivne snage). Imajući to u vidu, vrlo je vjerojatno da je granatiranje pripomoglo daljnjem oslabljivanju zgrada koje su bile samo površno popravljene nakon potresa 1979.

Glavno granatiranje 6. prosinca bilo je posve drukčije. Dvanaest sati, od kojih je pet bilo osobito intenzivno, stari Grad je žestoko granatiran projektilima velike razorne moći (osobito 120-milimetarskim granatama) i podvrgnut usredotočenoj paljbi manje razornih projektila (82-milimetarskih minobacačkih granata), što je moglo prouzročiti veliku štetu. Treba imati na umu da je tijekom preliminarnog utvrđivanja štete 7. i 8. prosinca zabilježeno da je na stari Grad palo između 500 i 600 projektila. Južni i istočni dio Grada bili su relativno pošteđeni granatiranja koje se usmjerilo na zapadni dio i na centar. Građevine nepobitne kulturnopovijesne vrijednosti izgorjele su, a mnoge su druge pretrpjele ozbiljna strukturna oštećenja.

Sva oštećenja uzrokovana granatiranjem 6. prosinca sustavno je pregledao Zavod za zaštitu kulturnih i povijesnih spomenika te arhitekti volonteri.

B) Dubrovnik – seizmička zona

Učinak granatiranja 6. prosinca bio je dodatno pogoršan zato što je uslijedio nakon potresa 1979. koji je građevinsku strukturu Grada ostavio u vrlo nestabilnom stanju. Ne kritizirajući odluke donešene u obnovi i rekonstrukciji Grada (ograničenost dostupnih sredstava zahtijevala je određivanje prioriteta), treba naglasiti da su mnoge zgrade još imale vidljive tragove potresa deset godina nakon tog događaja. Bilo je i nevidljive štete koju su razotkrili učinci granatiranja. Učinak udarnih detonacija bio je jednak seizmičkom udaru od otprilike tri stupnja Richterove ljestvice. Samo bi sustavan pregled koji se trenutno provodi mogao omogućiti utvrđivanje svih oštećenja (neka su vidljiva samo u unutrašnjosti zgrada), što znači da u provedbi plana treba postojati izvjesna fleksibilnost.

C) Metodologija plana

i) Prioriteti i kategorizacija oštećenja

Cijeli se dubrovački stari Grad nalazi na listi Svjetske kulturne baštine. Već i samom tom činjenicom sve njegove građevine imaju kulturnopovijesnu vrijednost. Usprkos tomu, mišljenja smo da prioritet treba biti sigurnost stanovnika starog Grada kojima bi neki radovi omogućili bolje uvjete života – a to je bitan čimbenik za stanovništvo koje je bilo vrlo teško pogođeno nestašicom od 75 dana (struje i vode nije bilo od 1. listopada). Zbog toga razloga navodimo četiri vrste radova koje bi trebalo obaviti što je prije moguće.

Radovi koje treba obaviti

1) Popravci krovova

Važno je popraviti mnoge krovove u starom Gradu kako bi se spriječila šteta od vode koja će inače nastati sa zimskim kišama. Curenja te vrste neće pomoći stabilnosti zgrada. K tomu, ne treba zaboraviti da se kuhinje u mnogim kućama nalaze na katu ispod potkrovlja i da će u njima neizbježno boraviti mnogi stanari jer su to najtoplije prostorije zbog peći na drva. Kao takva, kuhinja je jedina prostorija pogodna za stanovanje u kući.

2) Popravci vodovodnih cijevi i električnih instalacija u oštećenim kućama

Ponovno uspostavljanje ove presudne opskrbe predstavlja moguću teškoću pa čak i opasnost za stanovnike starog Grada – curenje vode i moguće požare – zato što je infrastruktura teško oštećena. Ni vodovodne cijevi ni električne instalacije nisu popravljane.

3) Rad na učvršćivanju nosivih zidova baroknih palača i popravak uništenih zgrada

Potrebno je učvrstiti pročelja nekoliko baroknih palača velike kulturnopovijesne vrijednosti čija je unutrašnjost djelomično ili potpuno uništena požarima koje je prouzročilo granatiranje 6. prosinca. Radovi na obnovi izvršit će se kasnije i zahtijevaju osobitu pažnju. No također je potrebno rekonstruirati i neke manje važne kuće koje su pretrpjele sličnu štetu. Prije podnošenja plana obnove, trebalo bi pomnije analizirati mnoge zgrade koje imaju pukotine, ili iz doba potresa 1979. koje su ponovno otvorene zbog granatiranja, ili nastale tijekom samog granatiranja.

4) Učvršćivanje spomenika

To se točno odnosi na dijelove gradskih zidina, uključujući i gradska vrata u staroj luci. Rad također uključuje i ojačanje zabata na crkvi Sv. Vlaha.

ii) Proračun troškova

Proračun troškova temelji se na cijenama materijala i rada u Dubrovniku prije rata. Treba istaknuti da troškovi podliježu velikim promjenama na tečajnoj listi koje se ne mogu kratkoročno predvidjeti.

U odjeljku u kojem su naznačene procjene troškova, prvo iznosimo troškove građevnog materijala i rada po m^2 ili m^3 , a zatim iznosimo sveukupne troškove. Na kraju, tablica sažeto daje pregled svih podataka.

D) Radovi koje treba obaviti

(osnovica: jedan dolar = 72,08 dinara na dan 17. prosinca 1991.)

1) Popravci krovova (dodatak 1)

sveukupna površina oštećenih krovova: 56 747 m^2

a) popravak lakše oštećenih krovova

površina lakše oštećenih krovova: 28 374 m^2
cijena popravka po m^2 : 192 dolara

ukupna cijena popravka: 28 374 x 192 = 5 447 808 dolara

b) popravak krovova i krovnih konstrukcija

površina oštećenih krovnih konstrukcija: 28 374 m^2
cijena popravka po m^2 : 300 dolara

ukupna cijena popravka: 28 374 x 300 = 8 512 200 dolara

sveukupna cijena popravka krovova: 13 960 808
/ispravan zbroj je: 13 960 008 –
op. pr./

2) Popravci vodovodnih cijevi i električnih instalacija u kućama u cijelom starom Gradu

sveukupna površina instalacija koje treba popraviti: 140 400 m^2
cijena popravka po metru: 96 dolara

sveukupna cijena popravka instalacija: 140 400 x 96 = 13 478 400 dolara

(1)

(1) Ako bi se obavili djelomični popravci, sveukupna cijena bila bi: 28 374 x 96 = 2 723 904 dolara

3) Radovi na učvršćivanju i popravku zgrada

a) spaljene palače (vidi dodatak 2)

sveukupna površina uništenih palača:	4 988,8 m ² (7 palača)
cijena učvršćivanja po m ² :	953 dolara
sveukupna cijena učvršćivanja palača:	4 988,8 x 953 = 4 754 327 dolara

b) spaljene kuće (vidi dodatak 3)

sveukupna površina uništenih kuća:	1 247,2 m ² (2 kuće)
cijena popravka po m ² :	960 dolara
sveukupna cijena popravka kuća:	1 247,2 x 960 = 1 197 312 dolara

4) Popravak spomenika

Radovi raznih vrsta: 700 000 dolara

E) Tablični sažetak

a) obnova i popravci krovova:	13 960 008 dolara
b) vodovodne cijevi i električne instalacije:	13 478 400 dolara
c) učvršćivanje palača i rekonstrukcija kuća:	5 951 639 dolara
d) učvršćivanje spomenika:	700 000 dolara

sveukupno: 34 090 047 dolara
/točan iznos – op. pr./

F) Zaključak

Želimo naglasiti da ovo može biti samo preliminaran plan i da se doznačena sredstva mogu odvojiti za druge radove koji bi se mogli pokazati nužnima s obzirom na detaljan pregled Zavoda za zaštitu kulturnih i povijesnih spomenika u Dubrovniku. Mišljenja smo da tim sredstvima trebaju upravljati UNESCO-v ured u Dubrovniku i Zavod. Na koncu, treba imati na umu da će biti potrebna veća sredstva za popravak štete koju je starom Gradu nanio rat.

DODACI

Dodatak 1) Popravci krovova

a) Cijena oštećenih krovova

- 1) Postavljanje uzdužnih (5cm x 8cm) i poprečnih greda kako bi se krov prekrilo crijepom. Zaštita greda od vatre i parazita. $1 \text{ m}^2 = 73 \text{ dolara}$
- 2) Pokrivanje krova crijepom s vapnom MS. U cijenu je uključen materijal i rad na pokrivanju krova i sljemena. Crijevovi će biti premazani zaštitnim slojem: $1 \text{ m}^2 = 119 \text{ dolara}$
 sveukupna cijena: $1 \text{ m}^2 = 192 \text{ dolara}$

b) Popravak oštećenih krovova s dimnjacima i vidikovcima

- 1) Uklanjanje gornje površine, zidova pročelja ispod krova, sve do unutarnje površine armiranih betonskih zatvarača. Uklanjanje kamenog žljeba sa zupcima. Čišćenje, obrojčavanje i uklanjanje žljebova za kasniju uporabu. $1 \text{ m}^2 = 82 \text{ dolara}$
- 2) Betoniranje spona na vrhu zidova pročelja armiranim betonom, s pričvršćivanjem kamenog žljeba (uklonjenog ranije). U cijenu je uključeno betoniranje s MB betonom od 30 m, prevlačenje sloja, pričvršćivanje kamenog žljeba, kamenih zubaca i oblikovanje prozorskog praga: $1 \text{ m}^2 = 110 \text{ dolara}$
- 3) Nabava, ekstenzija, rezanje, savijanje, postavljanje i zagađivanje armiranog betona 240/360: $1 \text{ kg} = 3 \text{ dolara}$
- 4) Betoniranje greda armiranim betonom s MB 30 betonom u prevučenom sloju. Prevlačenje sloja i kosi potpornji su u cijeni: $1 \text{ m}^3 = 786 \text{ dolara}$
- 5) Popravci krovova (vidi a): $1 \text{ m}^2 = 192 \text{ dolara}$
- 6) Popravak krovnih ojačanja drvenim gredama (14cm x 12cm) postavljenima od nosive do sljemene grede preko greda od armiranog betona. U cijenu je uključena proizvodnja drvene konstrukcije vidikovca, s radovima na uređivanju oko dimnjaka: $1 \text{ m}^2 = 200 \text{ dolara}$
- Sveukupna cijena: $1 \text{ m}^2 = 300 \text{ dolara}$

Dodatak 2: Cijena učvršćivanja palača

Rušenje:	225 145 dolara
Rastavljanje:	10 196 dolara
Zemljani radovi:	57 292 dolara
Armirani beton:	161 120 dolara
Armature:	28 845 dolara
Okvir:	63 800 dolara
Krovovi:	137 856 dolara

Sveukupno: 684 254 dolara
 Podijeljeno sa 718 m² = 953 dolara po m²

Dodatak 3: Cijena popravka kuća

Rušenje:	142 790 dolara
Rastavljanje:	13 820 dolara
Odvoz zemlje:	42 079 dolara
Betoniranje:	15 897 dolara
Armirani beton:	88 974 dolara
Armature:	25 011 dolara
Zidarski radovi:	246 050 dolara
Rezanje kamena:	49 217 dolara
Okvir:	45 984 dolara
Stolarija:	3 408 dolara
Pocinčani lim:	3 772 dolara
Izolacija:	12 278 dolara

Sveukupno: 689 280 dolara
 Podijeljeno sa 718 m² = 960 dolara po m²

Dodatak 7: Sažet tablični prikaz ratnih oštećenja u svakoj dubrovačkoj četvrti (Zavod za zaštitu kulturnih i povijesnih spomenika)

Dodatak 8: Karta Dubrovnika koja prikazuje četiri stupnja oštećenja (detaljan pregled
Zavoda za zaštitu kulturnih i povijesnih spomenika)

Crna linija označava najteže oštećene zone.

Opaska prevoditelja na engleski za stranicu označenu ERN brojem 01848470: karta Dubrovnika s nečitkim naslovom. Dana je sljedeća legenda:

Potpuno spaljena zgrada

Teško oštećena zgrada (zidovi i krovovi)

Zgrada sa strukturnim oštećenjima (zidovi ili krovovi)

Djelomično oštećena zgrada – ne-strukturni dijelovi (krov, pročelja i drugo)

RADNA VERZIJA

Dodatak 9: Karta Dubrovnika koja prikazuje stupnjeve jačine potresa iz 1979. godine
(po Mercallijevoj ljestvici) (Zavod za obnovu Dubrovnika)

Opaska prevoditelja na engleski za stranicu označenu ERN brojem 01848472: karta Dubrovnika s prikazom različitih intenziteta potresa.

Naslov: Područja seizmičke mikrozonacije u povijesnoj jezgri Dubrovnika

Legenda:

 8+ po Mercallijevoj ljestvici

 9 po Mercallijevoj ljestvici

 10- po Mercallijevoj ljestvici

 10 po Mercallijevoj ljestvici

RADNA VERZIJA

Dodatak 10: Oštećenja od potresa 1979. u zoni nasipa (Zavod za arhitekturu Sveučilišta u Zagrebu)

Svijetlo sivo: oštećeno, ali struktura neoštećena

Tamno sivo: struktura lakše oštećena

Žuto: oštećena struktura

Narandasto: struktura ozbiljnije oštećena

Ljubičasto: struktura teško oštećena

Crno: struktura gotovo uništena

Omjer: 1:1000

Opaska prevoditelja na engleski za stranicu označenu ERN brojem 01848474: karta.

RADNA VERZIJA

RADNA VERZIJA

Dodatak II: Prioriteti djelovanja UNESCO-vih stručnjaka (prijedlozi g. Carneza i g. Kaisera)

Prioriteti djelovanja UNESCO-vih stručnjaka (prijedlozi g. Carneza i g. Kaisera)

Zavod za zaštitu kulturnih i povijesnih spomenika dovršio je sedam svezaka prikaza razaranja koji uključuju karte i fotografije. To će biti vrlo važan alat za stručnjake koji će imati na raspolaganju visokomotiviran tim.

Dolje predlažemo nekoliko prioritetnih područja za rad stručnjaka na terenu. Stručnjaci bi mogli početi sastavljati financijsku procjenu na temelju onoga što bi prema njihovoj preporuci trebalo poduzeti.

A) Nepokretna kulturna baština koja predstavlja ili bi mogla predstavljati opasnost za stanovnike Dubrovnika

- 1) domovi i gradske zgrade čija je unutrašnjost potpuno izgorjela i čiji su zidovi jako napukli: Stradun, ulica Za Rokom, Široka ulica, ulica Od Puča, ulica Miha Pracata, Uska ulica. Stanje tih građevina treba procijeniti i odmah dati preporuke za ojačanje zidova.
- 2) kuća s velikom napuklinom na pročelju u ulici Za Rokom: analiza i preporuke
- 3) gradska vrata u maloj luci (izbijen kamen iz luka): analiza i preporuke
- 4) oštećenja prouzročena paljbom s ratnih brodova na sjevernom zidu zapadno od kule Drežvenik i zapadni zid sjeverno od gradskih vrata na Pilama: preporuke
- 5) napukli zabat crkve Sv. Vlaha: analiza i preporuke
- 6) ispitivanje vestibula Katedrale i krova isusovačke crkve (oštećenog u studenome) čini se nužnim, kao i pregled sinagoge koja je oštećena u potresu 1979. i u granatiranjima.
- 7) karta koju je izradio Zavod daje opće naznake stupnja oštećenja koje su pretrpjele strukture zgrada (4 kategorije oštećenja) i važna je polazna točka. Stupanj 3 uglavnom obuhvaća kuće s velikim vanjskim ili unutarnjim pukotinama.

Teško su stradali zapadni dio Prijekog (točnije u ulici tog imena), sjeverna strana Straduna prema zapadu i, osobito, južni dio Grada, od bivšeg samostana klarisa do ulice Marojice Kaboge na istoku i od južnog kraja Straduna do crte koju čini ulica Za Rokom, mali trg južno od crkve Domino i Gučetićeve ulica.

Procjenjujući stanje kuća u tim četvrtima /dio rečenice nečitak/ poslani stručnjaci (i gospodina Bruna, inženjera koji će doći za nekoliko tjedana).

B) Nedovoljno zaštićena pokretna kulturna baština

- 1) Palača Sponza: gradski arhiv još se drži tamo usprkos riziku od novog granatiranja i opasnosti od oštećenja zbog vlage (izbijeni prozori). Prema tvrdnji Zavoda, gradski arhiv iz 19. st. čuva se u ne tako idealnim uvjetima u samostanu Sv. Marije.
- 2) Dominikanski samostan: namještaj i umjetnička djela *in situ* u crkvi, nezaštićena; izloženi dokumenti o osnutku ustanove; zbirka slika Dubrovačke škole; knjižnica.
- 3) Katedrala: namještaj i umjetnička djela *in situ*, nezaštićena.
- 4) Crkva Sv. Vlaha: namještaj i umjetnička djela *in situ*, nezaštićena.
- 5) Isusovci: namještaj i umjetnička djela *in situ*, nezaštićena; knjižnica.
- 6) Franjevci: namještaj i umjetnička djela *in situ* u crkvi, nezaštićena. Bilo bi korisno vidjeti ljekarnu i locirati ostala umjetnička djela u ustanovi.
- 7) Gradski muzej (Knežev dvor): bilo bi korisno pokušati locirati cijelu zbirku namještaja, kojeg se jedan dio nalazi u palači, no ostatak...
- 8) Pomorski muzej (tvrđava Sv. Ivan): u kakvu se stanju zbirka trenutno nalazi?
- 9) Ostale crkve i kapelice čiju unutrašnjost nismo vidjeli ili nismo mogli vidjeti: pravoslavna, crkva Sv. Spasa, Sv. Nikole, Sv. Roka, Sv. Josipa, crkva Navještenja Marijina.

Bilo bi korisno pokušati dobiti popis inventara za knjižnice, zbirke i arhive i dati nekoliko preporuka na samome mjestu različitim odgovornim vlastima.

C) Oštećena nepokretna kulturna baština o čijoj obnovi treba voditi računa

- 1) balustrada crkve Sv. Vlaha
 - 2) Velika Onofrijeva česma
 - 3) portal crkve Sv. Spasa
 - 4) balustrada, kapiteli i stupići unutarnjeg dvorišta franjevačkog samostana.
 - 5) /nedostaje/.
 - 6) vitraji na prozorima u dominikanskoj i isusovačkoj crkvi te crkvi Sv. Vlaha i Domino
 - 7) kipovi sv. Vlaha na Pilama i Pločama
 - 8) kapelica Sv. Petra (u vrtu glazbene škole).
- Stručnjaci mogu dati posebne preporuke za obnovu tih spomenika.

D) Popravci i infrastruktura

Sada je vjerojatno prilika za procjenu cijene radova koje treba izvršiti na obnovi krovova (početna gruba procjena napravljena je u prosincu) kao i na zamjeni pločnika i popravku stubištâ.

Čini se da ponovno djelomično ima tekuće vode i struje iako ne znamo u kojoj mjeri (početna gruba procjena napravljena je u prosincu). Ne znamo u kakvom se stanju nalazi vrlo star kanalizacijski sustav.

RADNA VERZIJA

Dodatak 12: Ulomci iz 'Pustijerne, turističkih boravišta Dubrovnika' (brošura Zavoda za obnovu Dubrovnika) - /stranice s ERN brojem 01848480 – 01848483 – op. pr./

/stranica s ERN brojem 01848481/

Preliminarni plan obuhvaća šest blokova zgrada:

1. Stajeva ulica i Ulica za Karmenom;
2. blok između Ulice kneza Damjana Jude i Ulice od Pustijerne;
3. Bandureva ulica i košarkaško igralište (arheološki pregledano);
4. blok između Bandureve ulice i Ulice braće Andrijića;
5. blok između Ulice braće Andrijića i Ulice Đure Baljevi;
6. blok između Ulice Đure Baljevi i Restičeve ulice.

Sveukupna neto izgrađena površina iznosi oko 12 000 m². Veličina većine blokova određena je prema mreži ulica u pravcu sjever-jug; samo je blok 2 orijentiran u smjeru zapad-istok te se proteže paralelno s ulicom Od Pustijerne i zidinama koje gledaju na luku. Blokovi koji se protežu u smjeru sjever-jug uvijek su podijeljeni u dva dijela, a 'naličje' im je okrenuto prema 'klončini' (uličnom žljebu). Ovaj ritam je poremećen na području bivšeg igrališta, no nedavna arheološka istraživanja potvrdila su postojanje sličnog sustava ulica i kuća i na ovom dijelu.

Povijesne i arhitektonske analize dale su elemente za predloženu novu uporabu zgrada. One obuhvaćaju ukupno 38 zgrada s 297 stanovnika. Četiri reprezentativne palače (Kabužić, Ranjina, Skočibuha-Bizzaro i palača u Ulici braće Andrijića), tvrđava Sv. Spasa i crkva Gospe od Karmena pripadaju najvišoj kategoriji. Zbog njihova izvanrednog izgleda i unutarnjeg uređenja trebalo bi dopustiti pristup posjetiteljima. One su namijenjene za javnu, npr. kulturnu, poslovnu i drugu uporabu, s mogućnošću svakodnevnog ulaska i razgledavanja obnovljenih dijelova.

Druga skupina također se sastoji od vrijednih građevina, tj. gotičkih, renesansnih i baroknih palača, koje bi – nakon obnove – postale posebna boravišta za turiste. Takva bi uporaba svejedno dopuštala prilično velik broj posjetitelja i pomogla bi u izbjegavanju naknadnih rekonstrukcija. Skupina se sastoji od 10 zgrada s 33 boravišna prostora (površine 4 863 m²); među njima su i kuće poput onih na broju 5-7 u Bandurevoj ulici, 2, 4-6 i 8 u Ulici braće Andrijića, 4 u Ulici od Pustijerne i 7 u Restičevoj ulici. Preostale 23 zgrade (36 stanova; sveukupne površine 3 867 m²) predložene su za stanovanje lokalnog stanovništva.

Sva prizemlja (osim nekih u bloku 1) koristila bi se za javne namjene, npr. dućane na malo, suvenirnice, barove i restorane, tj. namjene koje privlače posjetitelje i oživljavaju taj dio grada. Sveukupno su predviđena 34 prostora (1 636 m²). Ulazi i stepeništa također bi nakon rekonstrukcije postali atraktivni.

Predložena buduća uporaba zgrada daje potpunu 'mješavinu' prostora za javnu namjenu, turističku trgovinu i boravak, što će zajamčiti protok ljudi tijekom cijelog dana i godine. Smještaj glavnih prostora za opskrbu potrepštinama djelomično je određen smjerom i razinom ulica na području Pustijerne. Ulica kneza Damjana Jude prva je ulica duž gradskih zidina u luci koja se proteže u smjeru istok-zapad i u istoj je razini s ostalim glavnim gradskim ulicama. U nju se roba može dostavljati vozilima; mogu se koristiti i gradska vrata u zidinama koja vode od luke. Ulica od Pustijerne također se proteže u smjeru istok-zapad, no viša je za jednu razinu. Ostale ulice protežu se okomito na Ulicu od Pustijerne i stepenasto se uzdižu do gradskih zidina

uz more, gdje su spojene još jednom ulicom, Ispod mira, koja ide u smjeru istok-zapad.

Kao što je predviđeno, posjetitelji koji bi odsjeli u tim boravištima prvo bi bili dovezeni turističkim autobusima do istočnih gradskih vrata na Pločama. Zatim bi došli, bilo kroz grad ili brodom preko luke, središnji prostor u Pustijerni, prijamni ured u Ulici kneza Damjana Jude. Prtljaga bi se prevezla električnim vozilima. Prijamni ured (u zgradi bivšeg hotela) planiran je na dvije razine, s liftom koji bi povezivao Ulicu od Pustijerne s Ulicom kneza Damjana Jude.

Svaka zgrada s apartmanima bila bi samodostatna jedinica s vlastitim upraviteljem i svim uslugama. Upravitelj bi bio odgovoran za prijavu i odjavu gostiju te za brigu o njihovim svakodnevnim zahtjevima (izleti, obroci, itd.). Pustijerna je smještena u blizini glavnih gradskih barova i restorana te bi u skladu s tim pružala specijalizirane usluge u obliku malih taverni, vinoteka, slastičarnica i kafića, ovisno o dostupnoj površini.

Područje Sv. Tome – bivšeg igrališta – koje je arheološki istraženo pružit će dodatnih 1 300 m², potencijalno dostupnih za druge /nedostaje dio teksta/.

Struktura zgrada bit će popravljena podnim pločama od armiranog betona iznad svodova na prvom katu te na najvišem katu (na visini ukrasnih zidnih vijenaca); zidovi od armiranog betona također će biti postavljeni duž bloka i 'klončine' (uličnog žlijeba) sve do prvog kata. Druge strukturne jedinice također se mogu prema potrebi zamijeniti istim materijalom.

Sve vanjske i unutarnje električne instalacije, dovod vode i sustav za odlaganje otpada bit će zamijenjeni. Uvest će se centralno grijanje i klimatizacija s ventilima električnih peći i pumpama u središnjoj kotlovnici smještenoj ispod poda utvrde Sv. Spasa.

Legenda: brojevi kuća
 brojevi čestica

[Stranica s ERN brojem 01848482: tlocrti]

Tlocrt prizemlja, sadašnje stanje
slijeva nadesno: Arheološki muzej, Centar za vizualne umjetnosti, prostor za opskrbu
namirnicama

Legenda:

1. galerija s dućanima	16. galerija s dućanima
2. buffet	17. Poljana Mrtvo Zvono
3. radionica	18. buffet
4. recepcija	19. sa zidina
5. dvorište	20. pizzeria
6. skladište	21. studio-apartman
7. izložbeni prostor	22. studio-apartman
8. usluge	23. slastičarnica
9. lapidarij	24. studio-apartman
10. prednje dvoršte	25. studio-apartman
11. toalet	26. prostor noćnog kluba
12. čitaonica	
13. vrt	
14. privremene izložbe	
15. stepenice s gradskih zidina	

/Stranica s ERN brojem 01848483: tlocrt/

Tlocrt prvog kata - projekt

slijeva nadesno: Arheološki muzej, Centar za vizualne umjetnosti, prostor za opskrbu namirnicama

Legenda:

1. izložbeni prostor	14. kiparski atelje
2. /nečitko/	15. buffet
3. čuvar	16. lođa za izložbe
4. čuvar	17. /nečitko/
5. čuvar	18. apartman
6. izložbe	19. studio-apartman
7. knjižnica i čitaonica	20. studio-apartman
8. slobodan prostor	21. apartman
9. izložbeni prostor	22. studio-apartman
10. prostorija za baletne probe	23. studio-apartman
11. toaleti	
12. garderoba	
13. grnčarska radionica	

Tlocrt drugog kata - projekt

slijeva nadesno: Arheološki muzej, Centar za vizualne umjetnosti, prostor za opskrbu namirnicama

Legenda:

1. terasa	7. slobodni prostor
2. izložbeni prostor	8. skladište
3. službeni dokumenti	9. čistač
4. toaleti za osoblje	10. slikarski i grafički atelje
5. upravitelj	
6. slobodni prostor	

/Nedostaje Dodatak 13 – op. pr./

RADNA VERZIJA

Dodatak 14: Karta arhitektonskih prikaza dubrovačkog starog Grada (Zavod za obnovu Dubrovnika)

Opaska prevoditelja na engleski za stranicu označenu ERN brojem 01848485: karta.

RADNA VERZIJA

Dodatak 15: Karta radova na obnovi obavljenih ili predviđenih za 1992. godinu
(Zavod za obnovu Dubrovnika)

Opaska prevoditelja na engleski za stranicu označenu ERN brojem 01848487: karta.

RADNA VERZIJA

Dodatak 16: Granica dubrovačkog starog Grada

Zahtjev za upis na Listu svjetske kulturne baštine kojeg je jugoslavenska vlada podnijela na francuskom 1978. godine navodi sljedeću baštinu:

‘Cijela urbana povijesna četvrt Dubrovnika obuhvaća sve izgrađeno unutar utvrđenih zidina između 12. i 16. stoljeća. Površine je 15,2 hektara i ima 5 255 stanovnika (prema popisu iz 1978.) Točne granice cijele urbane povijesne četvrti određene su utvrđenim zidinama, bivšim opkopima i, na južnoj strani, strmom obalom’.

Promatrači su pretpostavljali da mala luka čini dio starog Grada iako se nalazi izvan zidina. Dvumili su se oko tvrđave Revelin koja se nalazi dvadeset metara od gradskih vrata Ploče. Isti je problem i s lukobranom (Kase) koji datira iz 15. stoljeća. Zavod za zaštitu kulturnih i povijesnih spomenika nije nam mogao dati precizne odgovore budući da mu nikad nije dostavljen zahtjev za upis.

Te se spomenike možda jednostavno previdjelo kada se u brzini sastavljao zahtjev. No zahtjev za upis doista je isključio neke građevine koje su činile dio urbanog sustava starog Dubrovnika i vjerujemo da je prikladno spomenuti: tvrđava Lovrijenac (14. – 15. st.) na hridini, stotinu metara zapadno od starog Grada; ostaci zida koji pokazuju mjesto gdje je bio lazaret na Dančama (za bolesnike starog Grada) te samostan i crkva Naše Gospe od Danča iz 15. stoljeća (gdje se čuvaju djela Dobričevića i Božidarevića); carinarnica koja je gledala na staru luku Grada, odmah izvan gradskih vrata na Pilama; na istoku, dvjesto metara od gradskih vrata na Pločama, lazareti za trgovce (16. – 17. stoljeće).

Budući da tampon-zona nije označena, zatražili smo od Zavoda za zaštitu kulturnih i povijesnih spomenika da UNESCO-u pošalje odluke Zavoda za konzervaciju spomenika za područje Dalmacije u Splitu, koje definiraju tu zonu. Imajući to u vidu, vjerujemo da se zahtjev može ponovno poslati.

RADNA VERZIJA
FOTOGRAFIJE

Opaska prevoditelja na engleski: stranice označene ERN brojevima 01848490 – 01848561 sastoje se od fotografija s objašnjenjima čiji je prijevod dolje naveden.

ERN broj: 01848490

Fotografija 1: Palača Sponza sa zastavom konvencije iz 1954. te zaštićena drvenim daskama i vrećama pijeska. U palači se nalazi arhiv Dubrovnika i /nečitko/.

ERN broj: 01848491

Fotografija 2: Knežev dvor sa zastavom konvencije iz 1954. te zaštićen drvenim daskama i vrećama pijeska – točnije, ovaj zaslon štiti stupove i bogate ukrase na kapitelima.

ERN broj: 01848492

Fotografija 3: crkva Sv. Spasa s vrećama pijeska i drvenim zaslonom koji štiti renesansni portal; podignut daleko od pročelja, zaslon nije mogao spriječiti projektele da prođu iza njega i dođu do portala 6. prosinca 1991.

ERN broj: 01848493

Fotografija 4: Dominikanska crkva, ulaz s drvenim kaptcima i vrećama pijeska; može se vidjeti mjesto udara raketnog projektila (fotografija je snimljena 31. prosinca 1991.)

ERN broj: 01848494

Aneks 13: Planovi Zavoda za obnovu Dubrovnika za područje Mrtvog Zvona i samostana Sv. Marije.

ERN broj: 01848495

Fotografija 5: Slike Dubrovačke škole u prostoriji dominikanskog samostana koja gleda na istok.

Fotografija 6: Dominikanski samostan, dva /nečitko/

ERN broj: 01848496

Fotografija 7: 82-milimetarska raketa, cilindar stabilizatora oštećen je od udara u kamen, ne od eksplozije.

ERN broj: 01848497

Fotografija 8: Razni projektili: tri rakete od 82 mm, od kojih jedna ima tragove žbuke na prednjoj strani stabilizatora, stabilizatori minobacačkih granata (mali su od 82 mm, veliki je od 120 mm, desno od upaljača je nekoliko protuavionskih projektila)

ERN broj: 01848498

Fotografija 9: Oštećenje od udara 82-milimetarske rakete na unutarnjem zapadnom zidu platoa tvrđave Sv. Ivan. Stabilizator rakete koji je se bio zaglavio u zidu uklonjen je (granatiranje u studenome).

ERN broj: 01848499

Fotografija 10: Oštećenje od udara 82-milimetarske rakete na zidu kuće tvrđave Mrtvo Zvono. Tragovi baruta i lepezasti rasap šrapnela oko njega odaju vrstu projektila (granatiranje u studenome).

ERN broj: 01848500

Fotografija 11: Rupa u zidu zapadnog pročelja ulice Zamanjina br. 1 koju je napravila 82-milimetarska raketa. Glava rakete prošla je kroz betonski zid (granatiranje u studenome).

ERN broj: 01848501

Fotografija 12: Oštećenje od udara 82-milimetarske rakete na krovu Male oružarnice (granatiranje u studenome).

Fotografija 13: Udari od rafala 82-milimetarskih raketa u krov zapadnog krila dominikanskog samostana /nečitko/.

ERN broj: 01848502

Fotografija 14: Početak požara na Poljani Mrtvo Zvono br. 7 gdje su glava i šrapneli 82-milimetarske rakete prošli kroz pod (granatiranje u studenome).

ERN broj: 01848503

Fotografija 15: Glava 82-milimetarske rakete koja je rascijepila zid u Zamanjinoj ulici br. 1 i nastavila kroz unutarnji zid (lijevo) te izazvala požar na kauču.

ERN broj: 01848504

Fotografija 16: Neeksplozivna 120-milimetarska granata (granatiranja u listopadu i studenome).

ERN broj: 01848505

Fotografija 17: 120-milimetarska granata s tragovima nepotpunog eksploziranja (granatiranja u listopadu i studenome).

ERN broj: 01848506

Fotografija 18: Žicom navođen raketni projektil 'maljutka' (granatiranja u listopadu i studenome).

ERN broj: 01848507

Fotografija 19: Oštećenje od udara 82-milimetarske granate (na Stradunu?) (granatiranje 6. prosinca).

ERN broj: 01848508

Fotografija 20: Oštećenje od udara 82-milimetarske rakete na Stradunu kod Nalješkovićeve ulice, točka udara nalazi se s desne strane, a stabilizator je razbio pločnik s lijeve (granatiranje u studenome).

ERN broj: 01848509

Fotografija 21: Udar 120-milimetarske granate u krov Muzeja ikona, treba obratiti pažnju na veliku slomljenu gredu u sredini (granatiranje 6. prosinca).

ERN broj: 01848510

Fotografija 22: Udar 120-milimetarske granate u ulici Za Rokom (granatiranje 6. prosinca).

ERN broj: 01848511

Fotografija 23: Udar granate od 120 mm na kući u uličici pokraj kazališta na otvorenom (granatiranje 6. prosinca).

ERN broj: 01848512

Fotografija 24: Tragovi punjenja fosforne granate od 120 mm na zidu iznad djelomično izgorjele kuće, ulica Od Puča (granatiranje 6. prosinca).

ERN broj: 01848513

Fotografija 25: Udar granate od 120 mm u okvir prozora na kući (Široka ulica br. 8?) (granatiranje 6. prosinca).

ERN broj: 01848514

Fotografija 26: Unutarnji zid s teškom napuklinom od eksplozije 120-milimetarske granate (kuća u Širokoj ulici).

ERN broj: 01848515

Fotografija 27: Požar u palači na križanju Široke i ulice Od Puča (uvečer 6. prosinca).

Fotografija 28: 7. prosinca, zgrada na Stradunu u kojoj se nalazilo /nečitko/

ERN broj: 01848516

Fotografija 29: Palača na križanju Široke i ulice Od Puča koja je zapaljena 7. prosinca.

ERN broj: 01848517

Fotografija 30: Zapaljena kuća u ulici Za Rokom, pokraj crkve Sv. Roka

ERN broj: 01848518

Fotografija 31: Pogled na istu kuću iz drugog kuta

ERN broj: 01848519

Fotografija 32: Palača na križanju ulice Miha Pracata i Gučerićeve ulice koja je zapaljena

ERN broj: 01848520

Fotografija 33: Pogled na istu građevinu iz drugog kuta koji pokazuje da je vatra progorjela sve katove tako da su ostali samo zidovi.

ERN broj: 01848521

Fotografija 34: Pogled na unutrašnjost jedne od zapaljenih palača u ulici Od Puča (u ovoj su ulici ukupno izgorjele 4 palače).

ERN broj: 01848522

Fotografija 35: Snimak snimljen sa sjeverne strane epicentra granatiranja 6. prosinca: s desne strane pri dnu, crkva franjevačkog samostana (samostan je primio nekoliko pogodaka), s lijeve strane pravoslavna crkva (s vidljivim udarom na koroni krova).

Fotografija 36: Snimak snimljen sa zapadne strane centra granatiranja /nečitko/.

ERN broj: 01848523

Zgrada oštećena u potresu 1979.

ERN broj: 01848524

Fotografija 40: Donji dio pročelja iste kuće prije /nečitko/

Fotografija 41: Donji dio pročelja iste kuće nakon granatiranja 6. prosinca s ostalim pukotinama koje su se ponovno otvorile iznad vrata.

ERN broj: 01848525

Fotografija 42: Gornji dio pročelja zapaljene kuće u ulici Za Rokom (odmah pokraj kućnog broja 6) s ponovno otvorenim napuklinama, treba obratiti pažnju na to da sve zapaljene zgrade pokazuju stare, ponovno otvorene pukotine ili nove, često između prozora.

ERN broj: 01848526

Fotografija 43: Svod u zidinama južno od gradskih vrata na Pilama s novom pukotinom.

ERN broj: 01848527

Fotografija 44: Iza kuće (ulica Od Domina?), stara pukotina u zidu pročelja koja vjerojatno datira od potresa 1979. Je li se još više otvorila uslijed eksplozija?

ERN broj: 01848528

Fotografija 45: Nova pukotina u kući u ulici Za Rokom (južna strana blizu crkve Domino).

ERN broj: 01848529

Fotografija 46: Nova pukotina u istoj kući.

ERN broj: 01848530

Fotografija 47: Gradska vrata u maloj luci s izbijenim kamenom iz luka.

ERN broj: 01848531

Fotografija 48: Kružni put blizu kule Drežvenik (fotografija snimljena 31. prosinca 1991.)

ERN broj: 01848532

Fotografija 49: Kružni put blizu gradskih vrata na Pilama (fotografija snimljena 7. prosinca, dijelovi odlomljenog zida kasnije su uklonjeni).

Fotografija 50: /nečitko/

ERN broj: 01848533

Fotografija 51: Pogled na zidni vijenac od štukature na isusovačkoj crkvi.

ERN broj: 01848534

Fotografija 52: Pročelje sinagoge (fotografija snimljena prije 6. prosinca).

Fotografija 53: /nečitko/

ERN broj: 01848535

Fotografija 54: Velika Onofrijeva česma

ERN broj: 01848536

Fotografija 55 i 56: Dva snimka oštećenja od šrapnela /nečitko/

ERN broj: 01848537

Fotografija 57: Stupići s kapitelima u velikom unutarnjem dvorištu franjevačkog samostana oštećeni šrapnelima.

ERN broj: 01848538

Fotografija 58: Kip sv. Josipa u crkvi Sv. Josipa oštećen šrapnelima

ERN broj: 01848539

Fotografija 59: Izravno pogođena kapelica Sv. Petra u vrtu glazbene škole

ERN broj: 01848540

Fotografija 60: Trenutno stanje obnove Kneževog dvora, galerija na prvom katu gledana iz atrija, jasno se vidi problem kvalitete materijala i neodgovarajućih završnih radova (obnova od 1982. – 1984.)

Fotografija 61: /nečitko/ atrija palače /nečitko/

ERN broj: 01848541

Fotografija 62: Kor Katedrale s Tizianovim triptihom u pozadini; glavnog baroknog oltara, drvenih ograđenih sjedala i balustrade više nema.

ERN broj: 01848542

Fotografija 63: Barokne orgulje iznad istočnog ulaza u Katedralu

ERN broj: 01848543

Fotografija 64: Barokni oltar u južnom transeptu Katedrale

ERN broj: 01848544

Fotografija 65: Glazbena škola: s desne strane zgrada dodana tijekom obnove (1980. – 1984.) (fotografija snimljena nakon granatiranja 6. prosinca).

ERN broj: 01848545

Istočna zgrada nakon obnove

Istočna zgrada prije obnove

ERN broj: 01848546

Fotografija 67 i 68: Zapadno pročelje osnovne škole nakon obnove (1980. – 1987.)

ERN broj: 01848547

Fotografija 69: Učinak detonacije na prozoru dominikanske crkve nakon granatiranja u studenome

ERN broj: 01848548

Fotografija 70: Pogled na isti prozor iz unutrašnjosti dominikanske crkve nakon granatiranja u studenome.

Fotografija 71: Pogled na isto 7. prosinca (krov crkve dobio je dva izravna pogotka, jedan raketom od 82 mm i jedan granatom od 120 mm).

ERN broj: 01848549

Fotografija 72: Južni bastion tvrđave Sv. Ivan, prozor u kojem je oštećen zaglavni kamen.

ERN broj: 01848550

Fotografija 73: Ulica Pustijerna br. 6

ERN broj: 01848551

Fotografija 74: Boškovićeve ulica 1, s vidljivim oštećenjem od udara na pročelju

ERN broj: 01848552

Fotografija 75: Boškovićeve ulica 1, pogled na prozor iz unutrašnjosti blizu mjesta udara na pročelju.

ERN broj: 01848553

Fotografija 76: Boškovićeve ulica 1, napukli zid u kupaonici.

ERN broj: 01848554

Fotografija 77: Boškovićeve ulica 1, krov koji gleda na istok nakon nekoliko pogodaka 82-milimetarskim raketama.

ERN broj: 01848555

Fotografija 78: Boškovićeve ulica 3, kameni balkon oštećen šrapnelom.

ERN broj: 01848556

Fotografija 79: Antuninska ulica 1, raspukli južni zid sjevernog potkrovlja.

ERN broj: 01848557

Fotografija 80: Antuninska ulica 1, razrušen sjeverni zid južnog potkrovlja, možemo vidjeti rupu nastalu udarom rakete u zid hodnika slijeva.

ERN broj: 01848558

Fotografija 82: Široka ulica 8, stara pukotina između prozora koja se ponovno otvorila

ERN broj: 01848559

Fotografija 83: Široka ulica 5, stare napukline pri vrhu pročelja.

ERN broj: 01848560

Fotografija 84: Ulica Miha Pracata br. 4, nova napuklina na stubištu

ERN broj: 01848561

Fotografija 85: Ulica Miha Pracata 4, stara pukotina na prozoru stubišta, možda će se ponovno otvoriti.

IZVJEŠĆE O STANJU KULTURNE BAŠTINE U
DUBROVAČKOM STAROM GRADU NAKON GRANATIRANJA
U LISTOPADU, STUDENOM I PROSINCU 1991.

Izvješće UNESCO-ove misije u Dubrovniku
27. studenog – 22. prosinca 1991.

RADNA VERZIJA

Pariz, 14. listopada 1993.

Poštovani g. McAlea,

Želio bih dati nekoliko primjedbi u vezi s izvješćem promatrača UNESCO-a u Dubrovniku (g. Carnez i ja) koje sam vam dostavio. Te se primjedbe tiču nekih tumačenja koja su mi upitna, te nekoliko pogrešaka.

Str. 17: brdo o kojem se radi jest Žarkovica, a ne Jakov od Višnjice. Ta se pogreška pojavljuje u cijelom tekstu.

Str. 18: 'raketa' o kojoj se radi jest protuoklopna granata, a ne projektil koji se ispaljuje iz 'Staljinovih orgulja'.

Str. 31-32: granatiranje je počelo u 5:48 ujutro i trajalo je u svojoj intenzivnoj fazi negdje do 11:30; nakon toga je paljba bila vrlo sporadična i završila je oko 15:00-15:30.

Str. 34-35: naknadno, nakon što sam nekoliko puta pregledao čuveni video zapis iz hotela Argentina, pitam se nije li paljba bila jednostavno oportunistička, u smislu da su neki pogoci izazvali požar u zapadnoj središnjoj zoni starog Grada, pa su se onda topnici usmjerili na tu štetu kako bi je pogoršali. Da su drugi pogoci prouzročili požare dalje na sjever, usmjerili bi se onamo. To je pitanje, a ne tvrdnja. Velik dio prijevora izražen je za 'metodu' artiljerije JNA, no iz mog iskustva, u njihovoj je 'metodi' uvijek bilo logike, čak i u 'nasumičnoj' paljbi.

Ako je od početka paljba namjerno bila usredotočena na tu zonu zato što su zapovjednici JNA imali obavijesti da je ona strukturno oslabljena potresom 1979. godine, tada bi to bila mnogo organiziranija i, u skladu s tim, mnogo ozbiljnija stvar.

No treba napomenuti da je i u granatiranjima u svibnju i lipnju 1992. naglasak, čini se, također bio na gađanju zapadne zone starog Grada.

Str. 36: ovo spominjanje 'planiranog trodnevnog granatiranja' pojavilo se odmah nakon 6. prosinca. Mogli biste pitati g. Di Misturu, šefa UNICEF-ove misije koji se tada tamo nalazio odakle je dobio tu informaciju. Ona se nakon toga često ponavljala i doista se nadam da je istinita, iz jednostavnog ljudskog razloga što bi tako bio umanjen strašan šok koji sam doživio 6. prosinca u 5:48 ujutro jer nisam uspio zaštititi ljude Dubrovnika. No oko te teze imam svoje sumnje.

Nekoliko dana prije granatiranja jedan obrtnik Hrvat pokazao nam je neeksplodiranu 105-milimetarsku topovsku granatu, a arhitekt koji je fotografirao velika oštećenja na benediktinskom samostanu na Lokrumu donio je sa sobom velik komad granate koja je, čini se, bila 105-milimetarska granata (komad je već bio zahrđao pa je to iz nekog ranijeg granatiranja). Drugim riječima, JNA je na položajima imala artiljeriju koja je bila sposobna učiniti vrlo ozbiljnu strukturnu štetu u starom Gradu, ali 6. prosinca nije ju upotrijebila – s mogućom iznimkom pogodaka na unutarnjem parapetu (sjeverni i

zapadni zid). Da su namjeravali 'uništiti' stari Grad, ne bi im trebala tri dana granatiranja – morali su samo uz granate upotrijebiti i velike topove koje su imali tijekom jednog dana.

K tomu, teško mi je vjerovati da bi JNA mislila da može tri dana granatirati stari Grad, a da ne izazove veliko zgražavanje na međunarodnoj razini – iako u Dubrovniku nije bilo stranih dopisnika. Moj vlastiti dojam – jer radi se samo o tome – bio je da JNA i/ili civilne vlasti u Beogradu žele pokazati svijetu da mogu pucati na stari Grad, usprkos prisutnosti UNESCO-a, UNICEF-a i Europske promatračke misije, i tretirati ga kao taoca. A taoci su uvijek korisniji živi nego mrtvi.

Str. 40: Imam nekih sumnji u vezi s kvalitetom pregleda koji je izvršio Zavod za zaštitu kulturnih i povijesnih spomenika u sjevernoj polovici starog Grada, osobito što se tiče prepoznavanja artiljerijskih kalibara.

Str. 42: postoji opći osjećaj da je šteta učinjena 6. prosinca 1993. /?1991, op. pr./ manja od brojki koje su tu navedene. No ne vjerujem da je potpuno utvrđivanje štete, s metodologijom hrvatske Državne uprave za zaštitu kulturnih spomenika, ikad provedeno. Međunarodni stručnjaci koji su došli poslije nas gledali su uglavnom samo spaljene kuće, crkve i samostane, a nisu ulazili u domove ljudi gdje bi vidjeli mnoge pukotine koje su nastale ili su se ponovno otvorile uslijed detonacija.

Srdačno vaš,
(potpis)
Dr. Colin Kaiser

SADRŽAJ

Zahvale

- Karte: (1) Dubrovački stari Grad, s prikazom glavnih spomenika
 (2) Grad Dubrovnik

A) UVOD	11
B) MJERE KOJE SU PODUZELE KULTURNE INSTITUCIJE KAKO BI ZAŠTITILE KULTURNU BAŠTINU	12
B.1.1.) OZNAKA KONVENCIJE ZA ZAŠTITU KULTURNIH SPOMENIKA U SLUČAJU ORUŽANOG SUKOBA (1954)	12
B.1.2.) PRIJEDLOG U VEZI S KONVENCIJOM IZ 1954.	13
B.1.3.) PRIJEDLOG U VEZI S OZNAKAMA KONVENCIJE IZ 1972.	13
B.2.1.) FIZIČKA ZAŠTITA SPOMENIKA	13
B.2.2.) PRIJEDLOG U VEZI S FIZIČKOM ZAŠTITOM NEPOKRETNIH SPOMENIKA KULTURE	14
B.3.1.) ZAŠTITA POKRETNE BAŠTINE	15
B.3.2.) CIVILNE INSTITUCIJE	15
B.3.3.) PRIJEDLOZI U VEZI S CIVILNIM INSTITUCIJAMA	16
B.4.1.) VJERSKE INSTITUCIJE	16
B.4.2.) KNJIŽNICE	16
B.4.3.) DEKORATIVNI PREDMETI	17
B.4.4.) PROBLEM ZAŠTITE CRKVENE POKRETNE BAŠTINE	18
B.4.5.) PRIJEDLOG U VEZI S POKRETNOM BAŠTINOM VJERSKIH INSTITUCIJA	18
C) GRANATIRANJA U LISTOPADU I STUDENOME 1991. I NJIHOVE POSLJEDICE	19
C.1.1.) KRONOLOGIJA GRANATIRANJA	19
C.1.2.) KORIŠTENI PROJEKTILI	19
C.1.3.) UZORAK PALJBE NA STARI GRAD	21
C.1.4.) CILJ TOPNIKA JNA: PSIHOLOŠKO GRANATIRANJE	21
C.2.1.) IZVJEŠĆE ZAVODA ZA ZAŠTITU KULTURNIH I POVIJESNIH SPOMENIKA (IZVJEŠĆE O RAZARANJU DUBROVNIKA, LISTOPAD I STUDENI 1991. - REPORT	

ON THE WAR DESTRUCTION IN DUBROVNIK, OCTOBER AND NOVEMBER 1991) (IZVJEŠĆE PRILOŽENO)	22
C.2.2.) OPSEG OŠTEĆENJA PREMA IZVJEŠĆU ZAVODA	23
C.3.1.) PREGLED KOJI JE OBAVILA UNESCO-VA MISIJA ZA PERIOD OD LISTOPADA DO STUDENOG I NJEGOVA OGRANIČENJA	24
C.3.2.) METODOLOGIJA	25
C.3.3.) PRIJEDLOG U VEZI S METODOLOGIJOM I IMENOVANJEM STRUČNJAKA	26
C.3.4.) PREGLED RAZARANJA DUBROVAČKOG STAROG GRADA U LISTOPADU I STUDENOM 1991.	26
C.3.5.) MORALNO ZNAČENJE UTVRĐIVANJA ŠTETE ZA UNESCO	27
D) GRANATIRANJE NA DAN SV. NIKOLE (6. PROSINCA 1991.)	27
D.1.1.) TRAJANJE, KORIŠTENI PROJEKTILI I NAMJERE TOPNIKA JNA	27
D.2.1.) JE LI OSOBLJE UN-A KOJE SE TAMO ZATEKLO POMOGLA U SPRJEČAVANJU VEĆEG RAZARANJA DUBROVAČKOG STAROG GRADA?	30
D.2.2.) PRIJEDLOG ZA POŠTIVANJE STRATEGIJE MISIJE U OČUVANJU BAŠTINE U DOBA RATA	30
D.2.3.) UNESCOV UTJECAJ NAKON GRANATIRANJA 6. PROSINCA	30
E) UTVRĐIVANJE ŠTETE 7. – 8. PROSINCA I ORGANIZACIJA DETALJNOG PREGLEDA ZAVODA ZA ZAŠTITU KULTURNIH I POVIJESNIH SPOMENIKA	31
E.1.1.) PRIKAZ DETALJNOG UTVRĐIVANJA ŠTETE ZAVODA ZA ZAŠTITU KULTURNIH I POVIJESNIH SPOMENIKA	32
F) PRIORITETI DJELOVANJA NAKON GRANATIRANJA 6. PROSINCA 1991.	33
F.1.1.) SIGURNOST STANOVNIKA GRADA	33
F.1.2.) SPALJENE ZGRADE	34
F.1.3.) ZGRADE S NAPUKLINAMA	34
F.1.4.) SPOMENICI KOJI PREDSTAVLJAJU OPASNOST ILI MOGUĆU OPASNOST ZA STANOVNIKE DUBROVNIKA	34
F.1.5.) UVJETI ŽIVOTA I SIGURNOST	35
F.1.6.) PRIJEDLOG U VEZI SA STARIM CRIJEPOVIMA	36

F.2.1.)	SPRJEČAVANJE RAZARANJA	36
F.3.1.)	OBNOVA SPOMENIKA	36
G)	BUDUĆE UPRAVLJANJE DUBROVNIKOM I ULOGA UNESCO-A I ODBORA ZA SVJETSKU BAŠTINU	36
G.1.1.)	UVOD	36
G.1.2.)	TURIZAM – STARI PROBLEM	37
G.1.3.)	POTRES 1979. GODINE	37
G.1.4.)	PROSTORNI PLAN UREĐENJA GRADA ZA DUBROVAČKU POVIJESNU JEZGRU: PREDNOST DANA TURIZMU	38
G.1.5.)	VAŽAN RAD NA RESTAURACIJI I OBNOVI	40
G.1.6.)	OPASNOSTI POSLIJERATNOG DOBA I ULOGA UNESCO-A	42
G.1.7.)	PRIJEDLOZI ZA SVEOBUHVAJNI PLAN ZA POSLIJERATNI DUBROVNIK	44
H)	OPĆI ZAKLJUČAK: UNESCO-VA MORALNA OBAVEZA PREMA BAŠTINI U RATNO DOBA I POTREBA DA SE ONA ISPUNI	44
Dodaci		
Dodatak 1:	Karta pogođenih mjesta u granatiranjima u listopadu i studenom 1991. koju je sastavio Zavod za zaštitu kulturnih i povijesnih spomenika	
Dodatak 2:	Obrazac za prikaz oštećenja koji su sastavili promatrači UNESCO-a	
Dodatak 3:	Pregled ratnih oštećenja uzrokovanih granatiranjem u listopadu i studenom 1991. koji su sastavili promatrači UNESCO-a.	
Dodatak 4:	(a) Karta pogođenih mjesta (utvrđivanje štete izvršeno 7. i 8. prosinca 1991.) (b) Karta pogođenih mjesta (dio detaljnog pregleda Zavoda za zaštitu kulturnih i povijesnih spomenika)	
Dodatak 5:	17 dubrovačkih četvrti	
Dodatak 6:	Preliminarni financijski plan za hitnu rekonstrukciju, popravak i obnovu dubrovačkog starog Grada nakon granatiranja u studenom i prosincu 1991.	
Dodatak 7:	Sažet tablični prikaz ratnih oštećenja u svakoj dubrovačkoj četvrti (Zavod za zaštitu kulturnih i povijesnih spomenika)	

- Dodatak 8: Karta Dubrovnika koja prikazuje četiri stupnja oštećenja (Zavod za zaštitu kulturnih i povijesnih spomenika)
- Dodatak 9: Karta Dubrovnika koja prikazuje stupnjeve jačine potresa iz 1979. godine (po Mercallijevoj ljestvici) (Zavod za obnovu Dubrovnika)
- Dodatak 10: Oštećenja od potresa 1979. u zoni nasipa (Zavod za arhitekturu Sveučilišta u Zagrebu)
- Dodatak 11: Prioriteti djelovanja UNESCO-ovih stručnjaka (prijedlozi g. Carneza i g. Kaisera)
- Dodatak 12: Ulomci iz 'Pustijerne, turističkih boravišta Dubrovnika'
- Dodatak 13: Karte iz plana Zavoda za obnovu Dubrovnika za područje Mrtvog Zvona i samostana Sv. Marije
- Dodatak 14: Karta arhitektonskih prikaza dubrovačkog starog Grada (Zavod za obnovu Dubrovnika)
- Dodatak 15: Karta radova na obnovi obavljenih ili predviđenih za 1992. godinu (Zavod za obnovu Dubrovnika)
- Dodatak 16: Granica dubrovačkog starog Grada
- Fotografije

Zahvale

Željeli bismo se zahvaliti generalnom direktoru bez kojeg ništa od ovog ne bi bilo moguće.

G. Daniel Janicot, šef kabineta, i g. Rok Vogrić iz BRX-a pružili su nam beskrajnu pomoć tijekom cijele misije.

Također bismo se željeli zahvaliti odjelima za kulturu i znanost, a posebno gđi Ani Dumitrescu, gđi Mireille Jardin i g. Etienneu Clémentu na pomoći u pripremi naše misije.

Želimo izraziti svoju zahvalnost g. Leu van Nispen, direktoru ICOMOS-a /International Council on Monuments and Sites – Međunarodni savjet za spomenike i lokalitete/ i gđici Regini Durighello što su nam pomogli dajući nam dokumentaciju o Dubrovniku.

U Zagrebu se osobito želimo zahvaliti g. Ivi Škrabalu, zamjeniku Ministra za kulturu i međunarodne odnose, i mnogim drugim dužnosnicima Ministarstva kulture.

Misije europskih promatrača u Zagrebu i Rijeci značajno su nam pomogle. Nećemo zaboraviti ljubaznost onih članova misije koji više nisu s nama.

Mnogo je ljudi kojima moramo zahvaliti u Dubrovniku: gradonačelniku g. Petru Poljaniću, dogradonačelniku g. Nikoli Obuljenu, našoj prevoditeljici gđi Vesni Gamulin, ravnateljici Zavoda za zaštitu kulturnih i povijesnih spomenika gđi Dori Valjalo, g. Matku Vetmi, g. Zvonimiru Franiću, gđici Boženi Bobić i ostalim članovima Zavoda, Ankici i Nikoli, 'UNESCO-ovom vozaču', i gđi Gordani Vetma.

Također se zahvaljujemo zajednici dominikanaca i njihovom nadstojniku koji su nas primili 6. prosinca i s kojima smo proveli taj dan.

Želimo se zahvaliti i Luciju, vlasniku kafića, čija je susretljivost 6. prosinca omogućila, na neki način, nastanak ovog izvješća.

Na kraju, zahvaljujemo se zapovjedniku i stručnjacima za razminiranje *La Rancea*, posadi hidroglicerera *Krila Dubrovnika*, timu Međunarodnog Crvenog križa i UNICEF-a, te ne smijemo zaboraviti ni tim g. Kouchnera koji je svima posudio nadasve korisnu komunikacijsku opremu 6. prosinca.

Opaska prevoditelja na engleski za stranicu označenu ERN brojem 01848380: 'Karta (1) – Dubrovački stari Grad, s prikazom glavnih spomenika'.

RADNA VERZIJA

Opaska prevoditelja na engleski za stranicu označenu ERN brojem 01848381: 'Karta (2) – Grad Dubrovnik.

RADNA VERZIJA

IZVJEŠĆE O STANJU KULTURNE BAŠTINE U
DUBROVAČKOM STAROM GRADU NAKON GRANATIRANJA
U LISTOPADU, STUDENOM I PROSINCU 1991.

A) Uvod

Dubrovački stari Grad prvenstveno se prikazivao kao urbanistički i arhitektonski dragulj – tako je barem glasio opis Jugoslavenskih vlasti kad je stari Grad bio razmatran za uključenje na popis Svjetske baštine. Taj je opis nepobitno točan, a opet, dubrovački stari Grad je mnogo više od toga. Njegova kulturna baština obuhvaća arhive, koje je Ferdinand Braudel smatrao najvažnijim izvorom povijesti Mediterana, netaknute samostanske knjižnice i dubrovačku slikarsku školu koja je nedovoljno poznata izvan stručnih krugova. No promatrači su otkrili još jedan oblik nasljeđa, ‘pokretnu’ baštinu starih obitelji koja se nije mogla uključiti ni na jedan popis, no koja također čini dio kulturne baštine. Otkrili su i neopipljivo nasljeđe kulturnog identiteta, čiju je vrijednost paradoksalno povećao rat: način gledanja na povijest i život svojstven stanovnicima Dubrovnika i, u iskušenju smo reći, Ragužanima, koji se odnosi na davnašnji mentalitet, tradiciju nezavisnosti, kolektivno pamćenje nedaća iz prošlosti, osobito potresa (jednako se govori o potresu iz 1667. kao i onom iz 1979.), tradicionalno tople i nenametljive dobrodošlice koje su u skladu s lijepom fizičkom veličinom grada i njegovih spomenika, i čija je paradoksalna posljedica masovni turizam – fenomen koji bi, dugoročno, mogao ozbiljno zaprijetiti budućnosti grada, možda i više od razaranja koja je donio rat.

Jasno nam je da je svaki grad uključen na popis Svjetske baštine skup objekata i kulturnih vrijednosti. No ljudi koji žive među tom baštinom oni su koji joj daju njezinu istinsku vrijednost: nijedan grad ne može živjeti bez ljudi koji normalno žive u njemu i koji su oduvijek tu živjeli. Bez njih ostaje samo prazna ljuska.

Promatrači smatraju da ta neraskidiva veza između kulturnog i ljudskog nasljeđa mora biti obuhvaćena jedinstvenim instrumentom kakav je Konvencija o svjetskoj baštini. Tegobna situacija naglasila je te probleme i, ne želeći ići dalje od cilja naše misije i

izvješća, nadamo se da će pitanje ljudskog bića kao sastavnog dijela izgrađene baštine sve više postati predmet koji će Odbor za svjetsku baštinu morati uzeti u obzir.

U ovom ćemo izvješću prvo ispitati mjere koje su dubrovačke kulturne institucije poduzele kako bi zaštitile različite oblike baštine u starom Gradu te ćemo ujedno dati preporuke za te spomenike i izložiti opće prijedloge za bolju primjenu konvencija iz 1954. i 1972. Zatim ćemo razmotriti razaranje uzrokovano granatiranjima u listopadu i studenome i opisati granatiranje 6. prosinca te organizaciju utvrđivanja štete koje je obavio Zavod za zaštitu kulturnih i povijesnih spomenika Dubrovnika – ključna institucija u svim pitanjima koja se tiču očuvanja i obnove spomenika. Naznačit ćemo područja koja zahtijevaju hitnu akciju i razmotriti ona pitanja koja se, dugoročno, čine najprečima: problem negdašnje urbanističke politike, budućnost Dubrovnika i uloga koju bi UNESCO mogao imati. Vjerujemo da je to tješnje povezano s pitanjem ratnih oštećenja nego što se čini. Na kraju, dat ćemo nekoliko prijedloga u vezi s ulogom koju bi UNESCO trebao imati u zaraćenoj zemlji.

B) Mjere koje su dubrovačke kulturne institucije poduzele kako bi zaštitile kulturnu baštinu

Na poticaj Ministarstva kulture, upravna tijela Zavoda za zaštitu kulturnih i povijesnih spomenika u Zagrebu usvojila su dva tipa mjera koje je proveo njihov lokalni odjel u Dubrovniku. Ovaj zavod ne treba miješati sa Zavodom za obnovu Dubrovnika koji nije sudjelovao u zaštiti kulturne baštine starog Grada i čija je jedina odgovornost obnova starog Grada nakon potresa 1979. godine. Prvi tip mjera spada pod Hašku konvenciju, a odnosi se na korištenje zastave konvencije kojom se označavaju pojedini spomenici navedeni u državnim popisima. Drugi se tip sastoji od mjera fizičke zaštite spomenika. Ljudi odgovorni za gradski arhiv te poglavari nekoliko vjerskih ustanova pružili su pomoć pri ovom tipu zaštite.

B.1.1.) Oznaka Konvencije za zaštitu kulturnih spomenika u slučaju oružanog sukoba (1954.)

Promatrači su vizualno utvrdili da je znak Haške konvencije, u obliku štita, stavljen na sljedeće spomenike: palaču Sponza, Knežev dvor, crkvu Sv. Vlaha, Katedralu, mjesto Male Onofrijeve česme, itd. (vidi fotografije 1 i 2). Na tvrđavama Minčeti, Sv. Ivanu i Bokaru umjesto toga postavili smo UNESCO-ovu zastavu. Na bivšoj žitnici (Rupe) te franjevačkim i dominikanskim samostanima, zbog loše kvalitete dobivenog (plastičnog) materijala lokalni su vjetrovi (bura i jugo) brzo slomili zastave i štitove.

Svi su ti spomenici pogodeni granatnom i raketnom paljbom tijekom granatiranja i raketiranja. Čak i ako je moguće sumnjati da su oznake na dvjema palačama i vjerskim ustanovama bile vidljive s brda istočno od starog Grada, visina žitnice i utvrda jamčila je da su njihove oznake bile vidljive daleko izvan starog Grada.

B.1.2.) Prijedlog u vezi s konvencijom iz 1954.

Tužna je činjenica da znakovi konvencije iz 1954. nisu spriječili paljbu i imamo se razloga pitati nisu li zapravo privukli pažnju topnikâ. Jasno je da strana koja gađa označene kulturne spomenike čini to svjesno. Jedini izgovor koji može ponuditi jest da je neprijatelj metu koristio u vojne svrhe ili da nije vidjela označene spomenike. Možemo tvrditi da su topnici znali što rade i da mete nisu služile nikakvoj vojnoj svrsi. Zastavica i štit trebali bi biti iste veličine kao i UNESCO-ova zastava koju smo podigli. Materijali upotrijebljeni za zastavicu ili štit, te za potporanj, moraju biti vrlo otporni. K tomu, neprijatelju i UNESCO-u treba dati popis spomenika označenih na taj način – a čini se da to u Dubrovniku nije bio slučaj – kako se ne bi poticale prepirke ako UNESCO-ov predstavnik ne može utvrditi jesu li zastavica ili štit doista izvješeni ranije.

B.1.3.) Prijedlog u vezi s oznakama konvencije iz 1972.

Svatko od nas može potvrditi da u drugim zemljama gdje postoje lokaliteti uključeni na popis Svjetske baštine, ti lokaliteti ne nose nikakve specifične oznake. U Dubrovniku bi bilo korisno da je ploča s tekstom službene potvrde koju su primile gradske vlasti bila pričvršćena na svaka vrata – sama službena potvrda navodno se

čuva u sefu gradske vijećnice. Konvencija iz 1972. ima i akronim pa bi bilo preporučljivo osmisliti zastavu na kojoj bi se on nalazio. Ta bi se zastava onda mogla podići na svakom lokalitetu kako bi je svi mogli vidjeti.

Naravno, u vrijeme rata, na bilo kojem se spomeniku može vijoriti samo zastava konvencije iz 1954., no ne treba zaboraviti da zastavica konvencije iz 1972. podsjeća na međunarodnu odgovornost u obrani kulturnog nasljeđa čovječanstva.

B.2.1.) Fizička zaštita spomenikâ

Početkom kolovoza 1991., Zavod za zaštitu spomenika preuzeo je inicijativu u zaštiti brojnih pročelja, crkvenih portala i kipova postavljanjem drvenih zaslona ili drvenih kapaka i vreća s pijeskom (fotografije 3 i 4).

Zaštita je provedena na sljedećim mjestima: sjeverni portal crkve Sv. Vlaha (zaslon, vreće s pijeskom), natkrivena galerija te kapiteli i baze stupova u Kneževu dvoru (zaslon, vreće s pijeskom), južno pročelje (u razini prvog kata i dio drugog kata) te baze stupova na palači Sponza (zaslon, vreće s pijeskom), južni portal dominikanske crkve (zaslon), južni portal franjevačke crkve (drveni kapci i vreće s pijeskom), južno pročelje crkve Sv. Spasa (zaslon i vreće s pijeskom), izljevi za vodu na Velikoj Onofrijevoj česmi (vreće s pijeskom), Orlandov stup i kip Ivana Džive Gundulića (drveni kapci), te kip sv. Vlaha na vrhu gradskih vrata na Pilama i na Pločama (zsloni).

Lako je kritizirati odabrana sredstva i metode korištene pri zaštiti spomenika. Moglo se razmisliti o zaslonima koji bi potpuno zakrivali ili sustavima drvenih kapaka te zidovima načinjenima od vreća pijeska. No ne treba zaboraviti teškoće na koje je Zavod naišao u svojem pokušaju da zaštiti spomenike. Javnost je bila zgranuta poduzetim mjerama i protivila se zaštiti nekih djela (zsloni koji su prekrivali sv. Vlaha na gradskim vratima uklonjeni su zato što svetac nije mogao zaštititi grad ako nije vidio pa je, kao posljedica toga, nekoliko prstiju desne ruke kipa na Pilama odlomljeno kad su zsloni skidani, da i ne spominjemo oštećenja od šrapnela na i oko

kipa na Pločama tijekom granatiranja 6. prosinca), a bilo je i velikih teškoća u nabavi drva (usprkos velikih zaliha drva u gruškoj luci) i vreća. Treba naglasiti da prije rata nitko nije znao kakvi bi se tipovi projektila mogli koristiti pa se s razlogom može hvaliti dalekovidnost Zavoda.

Takva je zaštita neizbježno bila više simbolična nego potpuna. Iako su izljevi za vodu na Velikoj Onofrijevoj česmi 6. prosinca ostali neoštećeni, vrh istočnog zida i pokrova teško su oštećeni direktnim pogotkom, a balustrada i dio sjevernog pročelja crkve Sv. Vlaha cijeli su pogođeni granatom dok je zaslon ostao neoštećen. I dok je zaslon na ulazu u dominikansku crkvu nesumnjivo smanjio štetu prouzročenu raketom koja je pala blizu zaštitne pregrade, zaslon na crkvi Sv. Spasa bio je podignut predaleko od portala i propuštao je šrapnele koji su teško oštetili okolinu. No bez tih zaštitnih pregrada šteta bi bila još veća.

B.2.2.) Prijedlog u vezi s fizičkom zaštitom nepokretnih spomenika kulture

Nakon 6. prosinca prioritet su oštećenja koja predstavljaju opasnost za stanovnike. Kada bi došlo do još jednog granatiranja poput onog na dan sv. Nikole, u gradu gdje civilne obrane (registriranja skloništa, organiziranja četvrti, stvaranja zaliha pijeska i vode na gornjim katovima zgrada, uklanjanja visokozapaljivih tvari s tavanâ, itd.) gotovo i nije bilo, čvrstoća ili slabost zgrada bila bi od presudne važnosti. Ipak, bilo bi preporučljivo primaknuti zaslon na crkvi Sv. Spasa bliže portalu i prekriti fine detalje na pročelju crkve Sv. Vlaha zaslonom. Također bi pomoglo kad bi općina i Zavod za obnovu pripomogli naporima Zavoda za zaštitu spomenika.

B.3.1.) Zaštita pokretne baštine

Bogatstvo ovih spomenika svjetske baštine nije ograničeno samo na nepokretne spomenike kulture, već uključuje i gradski arhiv (koji potječe iz 1278.), umjetnička djela Dubrovačke škole, samostanske knjižnice (franjevačka sadrži 20 000 knjiga, da ne spominjemo 137 inkunabula, dok dominikanska ima 200 inkunabula) te zbirke koje se čuvaju u dubrovačkom povijesnom i pomorskom muzeju te muzeju ikona.

Pravo bogatstvo nasljeđa leži u privatnim rukama, što svjedoči o ustrajnosti kolektivnog pamćenja koje se pronosi kroz obitelji, bogatstva koje se sastoji od namještaja, knjižnica, slika, karata, maketa brodova i instrumenata, a to su sve promatrači otkrili obilazeći kuće kako bi pregledali oštećenja od raznih granatiranja.

Promatrači su željeli posvetiti više vremena istraživanju tog osjetljivog pitanja nakon utvrđivanja štete nastale u listopadu i studenom, no radni raspored posve je bio preokrenut granatiranjem 6. prosinca. Ipak, treba navesti jednu općenitu primjedbu.

Došlo je do ozbiljnih propusta u zaštiti dubrovačke pokretne baštine, a jedan od uzroka toga leži u decentraliziranosti civilnih i crkvenih vlasti koje imaju moć odlučivanja u takvim stvarima.

B.3.2.) Civilne institucije

Mali dio *gradskog arhiva* bio je stavljen u ono malo aluminijskih kovčega koje je dalo Ministarstvo kulture u Zagrebu. Ostatak se još uvijek nalazi *in situ* na dva kata palače Sponza i spašen je usprkos izravnih pogodaka na krov palače. Iako je strop betonski, djelovanje vlage, često primijećeno u toj zgradi, nažalost je pojačano činjenicom da su prozori palače bili razneseni. Još jedan dio arhiva trajno je pohranjen u neodgovarajućim uvjetima u samostanu Sv. Marije.

Različiti dijelovi *zbirke dubrovačkog povijesnog muzeja* u Kneževom dvoru nalaze se u jednako neobičnoj situaciji. Dok se oružje i novčići još nalaze u izložbenim prostorijama, dio namještaja stavljen je u prostorije koje pružaju stvarnu zaštitu no, iz nepoznatih razloga, drugi je dio smješten u privatne kuće – u jednom slučaju na najgornji kat kuće čiji je krov teško oštećen 6. prosinca.

B.3.3.) Prijedlozi u vezi s civilnim institucijama

(a) Iako se gradski arhiv nalazi na *relativno* sigurnom mjestu, njegova buduća konzervacija u zgradi koja ima problema s vlagom, da i ne spominjemo konzervaciju

arhiva iz 19. stoljeća, zaslužuje pomnije ispitivanje, možda od strane Međunarodnog savjeta za arhive /International Council on Archives/.

(b) Preporučujemo da UNESCO-ov ured u Dubrovniku bude obaviješten o tome gdje se čuva svaka zbirka koja pripada gradskom muzeju. Bilo bi korisno dobiti popise inventara muzejskih zbirki koje smo zatražili.

B.4.1.) Vjerske institucije

B.4.2.) Knjižnice

Dok su samostanske *inkunabule* bile pohranjene na sigurnom mjestu – prema tvrdnjama dužnosnika vjerskih institucija – promatrači su otkrili da većina zbirki nije sklonjena.

U isusovačkom samostanu, Zavod za zaštitu kulturnih i povijesnih spomenika zabio je prozore knjižnice šperpločom, a sličnu je metodu primijenio i u dominikanskom samostanu. U franjevačkom su samostanu na prozore pričvršćene tanke metalne ploče. Iako se nalazi na istočnoj strani, dakle, izravno na vatrenoj liniji, i smještena je na drugom katu, franjevačka knjižnica izbjegla je razaranje 6. prosinca. Ploče su probijene šrapnelima od pogodaka na samostansku terasu, a dvije velike rupe nastale su na stropu knjižnice kao rezultat dvaju izravnih pogodaka u krov. Promatrači su ipak uspjeli uvjeriti gvardijana da premjesti svoju knjižnicu u prostorije unutar samostana koje su nudile bolju zaštitu. Krov knjižnice dominikanskog samostana također je pogođen, ali prema našim saznanjima, zbirka je još *in situ*.

B.4.3.) Dekoratívni predmeti

Promatrači nisu mogli provjeriti zaštitu na ljekarni (koja datira iz 1317. godine) i dekorativnim predmetima u franjevačkom samostanu, osim onih u crkvi. Unutrašnjost crkve nije bila zaštićena, a vrijedni predmeti nisu bili sklonjeni na sigurno mjesto.

Takvo je stanje posebno ozbiljno stoga što su ta crkva i crkva Sv. Vlaha daleko autentičnije od dominikanske crkve ili katedrale koje su restaurirane.

Najvažnija djela vrlo velike zbirke dubrovačke škole (Dobričevićev poliptih iz 1448., Božidarevićev triptih i 'Navještenje' s kraja 15. stoljeća te Hamzićev triptih iz 1512.) koja pripadaju dominikanskom samostanu sklonjena su iz izložbenih prostorija i stavljena u bolje zaštićenu prostoriju u prizemlju, čiji su prozori bili zabijeni drvom, no koja gleda na istok. Nijedna od slika nije bila zaštićena (fotografije 5 i 6). Nasreću, 6. prosinca je samostan većinom bio samo pod paljbom raketa, čija je putanja viša. Lokaliziranija i snažnija paljba granata lako bi pogodila prostoriju u koju su slike bile sklonjene. Suprotno tomu, treba spomenuti i činjenicu da ostale slike iz zbirke nisu bile posebno zaštićene i da se rukopisi o osnutku i povijesti te institucije izloženi u pokrajnjim prostorijama crkve još nalaze tamo. Slično tomu, u unutrašnjosti crkve nema nikakve zaštite. Prekrasno i krhko *raspelo Paola Veneziana* postavljeno na gredu iznad glavnog oltara, bez ikakve zaštite, bilo je izloženo svakoj mogućoj pogibelji, ali je nekim čudom ostalo pošteđeno dvaju projektila koji su probili krov 6. prosinca. No valja priznati da bi skidanje raspela bio vrlo složen pothvat koji se ne bi mogao obaviti samo korištenjem lokalnih sredstava.

Unutrašnjost Katedrale također je nezaštićena (Tizianovo 'Uznesenje Marijino' još je u koru, a predivni barokni oltari sa slikama u pokrajnjim kapelicama nisu ništa bolje zaštićeni).

U Dubrovniku je mnogo malih crkva i kapelica koje u sličnoj situaciji spram uglednijih institucija.

Nismo mogli obići pravoslavnu crkvu zato što je bilo nemoguće ući u nju. Tu zgradu i Muzej ikona (čiji je jedan dio bio zaštićen) ljudi usprkos ratu iskreno poštuju.

Sinagoga (14. stoljeće) ima iznimne predmete *in situ*. Zbog skrivenih oštećenja njome ćemo se baviti nešto kasnije.

Na koncu, treba nešto reći i o zaštiti blaga vjerskih institucija. Bilo je nemoguće otkriti u kakvom stanju i gdje se ona čuvaju. Čini se da sve vlasti vjeruju da je tajnost najbolji oblik zaštite.

B.4.4.) Problem zaštite crkvene pokretne baštine

Valja istaknuti da je dio stanovništva neosporno smatrao iznimno važnim da mjesta vjerskog štovanja zadrže svoj normalan izgled. Nije teško razumjeti zašto su crkve bile utočište za ljude u Dubrovniku i zašto bi zaštita crkvenih dekorativnih predmeta uznemirila pučanstvo. Tu se radi o posebnom vjerskom mentalitetu: 'Bog čini kako je Njegova volja'. Takav stav ide ruku pod ruku s nekim stavovima o povijesti na koje smo naišli (snažan osjećaj prema zaštiti starih zidina, davnašnja navada Dubrovnika da se snalazi protiv napadača sasvim sam), stavovima koji čine dio jedne osobite kulture, privlačnim stavovima koji su dio dubrovačke kulturne baštine isto koliko i njegova nepokretna i pokretna baština. No treba istaknuti da te stavove nisu dijelili svi u Dubrovniku. Neki su ljudi povlačili paralelu između nezaštićivanja spomenika kulture i nemara iskazanog u vođenju rata: kritika koja bi mogla imati ozbiljne posljedice u budućnosti.

Iako su oštećenja nastala 6. prosinca na vjerskim i civilnim objektima na istočnoj strani bila manje ozbiljna (s iznimkom franjevačkog samostana, sjedišta Crvenog križa), to je uglavnom zbog činjenice da su topnike JNA zanimale druge mete zapadnije unutar starog Grada, a osobito kuće.

B.4.5.) Prijedlog u vezi s pokretnom baštinom vjerskih institucija

Zaštita tih spomenika je od najveće važnosti, no uvjeravanje odgovornih vlasti u potrebu da se to učini osjetljiv je posao. Moguće je da bi već i pregovori s višim crkvenim vlastima u regiji olakšali uvođenje nekih zaštitnih mjera, no bilo bi iluzorno misliti da se baština može u trenutnim uvjetima istinski zaštititi na zadovoljavajući način, osim ako lokalne vjerske vlasti nisu od 6. prosinca promijenile svoj stav.

C) Granatiranja u listopadu i studenome 1991. i njihove posljedice

C.1.1.) Kronologija granatiranja

Kronologija je nejasna u sjećanju stanovnika Dubrovnika. Teško je izdvojiti pojedine pucnje ispaljene na stari Grad iz njihovog kolektivnog pamćenja granatiranja koja su se protezala od hotela Belvedere do podnožja brda ~~Jakova od Višnjice~~* **ŽARKOVICE et seq.** i dalje do luke Gruž. Dnevnik jednog arhitekta bio je od velike pomoći promatračima i pokazuje da je na stari Grad pucano 23. listopada i od 10. do 12. studenog. Zanimljivo je primijetiti da stanovnici Dubrovnika često govore o četiri ili pet dana granatiranja u starom Gradu u studenome, što je također odraz *psihološkog utjecaja granatiranja.*

C.1.2.) Korišteni projektili

Važno je raspoznati projekte koji su korišteni zato što onda možemo bolje razumjeti (materijalnu i psihološku) štetu koju su nanijeli te namjere onih koji su pucali, tj. njihov odnos prema tim kulturnim spomenicima od međunarodnog značaja.

Bilo je relativno lako prepoznati projekte koji su korišteni u granatiranjima. Prvo, stanovnici su sačuvali njihove dijelove i žele zadržati te simbole svoje patnje za budućnost. Sami promatrači prikupili su druge dijelove, pa čak i stabilizatore, u razrušenim potkrovljima. Neki su projektili ostali zabijeni u zidove. S iskustvom je postajalo sve lakše raspoznati određeni projektil po oštećenju koje je prouzročio. Pirotehničari *La Rancea* pomogli su nam u prepoznavanju nekih projektila i izvora paljbe.

Najčešći projektil korišten u granatiranjima (promatrači su zabilježili 24 mete pogođene njime) bio je projektil od 82 mm ispaljivan u rafalima iz **Staljinovih orgulja* VBR-a et seq.**

* *Opaska prevoditelja na engleski: reproducirano iz francuskog originala*

koji su se nalazili, najdalje 6 km istočno od grada – tj. iza Jakova od Višnjice (fotografije 7 i 8). Stanovnicima je bio poznat po engleskom nazivu ‘raketa’ koji ćemo ovdje koristiti kako bismo ga razlikovali od 82-milimetarske minobacačke granate.

Taj se projektil /82-milimetarska raketa – op. pr./ obično koristi protiv oklopnih vozila. Sadrži punjenje koje eksplodira pri udaru. Iznimno visoka temperatura tali metal pri dodiru i tako probija vozilo. No punjenje je relativno slabo što pokazuje činjenica da je cilindar stabilizatora uvijek nađen čitav, a ne raznesen eksplozijom.

Ta je vrsta projektila bila od slabe koristi protiv kamenih zidova Dubrovnika (koji su u kućama bili debeli od 0,8 do 1 metar) (fotografije 9 i 10). Mogao se zaglaviti u kamenom zidu ako bi pogodio spoj sa žbukom. Imajući to u vidu, veću je štetu nanosio na starom ili nekvalitetnom betonu kada bi probio rupu u pročelju i prouzročio urušavanje u unutrašnjosti kuće dok bi se metalni vrh probio na drugu stranu (fotografija 11). Kao takav je mogao oštetiti one katove koji su bili nadograđivani na kuće i čiji su zidovi često bili betonski.

No zbog svoje ravne putanje i uskih ulica, taj je projektil uglavnom pogađao krovove, gdje je njegov učinak bio veći. Probijao je crijepove i podne daske i mogao je stvoriti rupe od tri četvorna metra, ovisno o kvaliteti strukture koju bi pogodio (fotografija 12). No ipak je rijetko uspijevao pogoditi velike grede (prilično standardnih dimenzija, obično 14 cm x 12 cm) iako je jedna od raketa uspjela uništiti gredu s lusterom u krovu zapadnog krila dominikanskog samostana 6. prosinca (fotografija 13).

Jasno je da je taj projektil mogao usmrtniti ili nanijeti teške ozljede čak i ako obično nije uzrokovao veću materijalnu štetu. K tomu, mogao je prouzročiti požar (i zabilježili smo dva požara koja su nastala od takvih raketa u studenom, vidi fotografije 14 i 15) ili eksploziju ako bi metalni vrh udario u plinsku bocu, što je bilo lako moguće s obzirom da se kuhinje u starom Gradu nalaze na najgornjem katu ispod potkrovlja ili na nadograđivanim katovima.

Drugi projektil – daleko najopasniji (vidi niže str. 20) – bile su 120-milimetarske minobacačke granate (fotografije 16 i 17) koje su sasvim sigurno ispaljivane s Jakova od Višnjice, a možda i s položaja sjeverno od Carske tvrđave (koju su držale hrvatske snage) a koja se sa sjevera uzdiže iznad starog Grada. No promatrači su zabilježili samo sedam slučajeva u kojima se taj projektil koristio u listopadu i studenom. Mnogo je toga rečeno o uporabi žicom navođene protuoklopne rakete zvane ‘maljutka’ i čak je pitanje je li taj projektil ostao u kolektivnom ratnom sjećanju stanovnika Dubrovnika. Zbog svoje sporosti i svjetlosti koju je stvarao njegov pogon, to je bio jedini projektil koji se mogao vidjeti i koji je posvuda za sobom ostavljao žice (fotografija 18). Ipak se čini da je najveći dio komada ovog tipa projektila sakupljen u listopadu i studenome potjecao iz male luke ili je bio unesen s područja izvan grada.

Promatrači su pronašli šrapnele protuavionskih granata na zapadnim zidinama starog Grada. Lako je moguće da su ih ispalili patrolni brodovi JNA.

Na koncu, postoje dva primjerka neidentificiranih dubokoproduirućih projektila (vidi dodatak 3).

Ipak, želimo čvrsto naglasiti da je najčešće korišten projektil bila prije svega 82-milimetarska raketa, što nameće pitanje svrhe raketiranja.

C.1.3.) Uzorak paljbe na stari Grad

Čini se da je preciznost 82-milimetarske rakete prilično velika. Promatrači na Jakovu od Višnjice bez problema su je usmjerili na Stradun, glavnu istočno-zapadnu žilu kucavicu staroga Grada, koji je bio vrlo dobro vidljiv s brda jer je tako širok i označen s jedne strane franjevačkim zvonikom s jedne i zvonikom sa satom s druge strane. Jedna od kuća na Stradunu (Boškovićeve ulica 1) pogođena je 23. listopada, u studenome i 6. prosinca – dokaz da su topnici JNA imali referentnu točku za paljbu.

Uzorak paljbe za ovaj projektil može se jasno očitati s karte koju je dao Zavod za zaštitu spomenika (dodatak 1). Postoji cijeli niz pogodaka u zidinama i u maloj luci u istočnom dijelu starog Grada, uključujući i tvrđavu Sv. Ivana, jedno od glavnih skloništa starog Grada, i utvrdu Sv. Petra, koja je služila kao promatračnica okrenuta moru. Drugi niz pogodaka bio je grupiran duž Straduna.

C.1.4.) Cilj topnika JNA: psihološko granatiranje

Misija promatrača bila je ograničena na stari Grad, no oni su također bili svjedocima razaranja koje je snašlo grušku luku i cestu koja vodi u stari Grad. Treba reći da je šteta izvan lokaliteta svjetske kulturne baštine bila veća od one unutar njega.

Najvažniji cilj granatiranja starog Dubrovnika u listopadu i studenome bio je psihološki. Relativno je malo raketa – projektila stvorenih za druge mete nego što je kamen – doista ispaljeno na stari Grad. Sveukupno je bilo možda desetak rafala. Štoviše, one nisu mogle nanijeti mnogo stvarne štete na građevinama iako su stvarale impresivnu i zaglušujuću metafnu buku kad bi eksplodirale i tiho, ali zlokobno šištanje dok bi prelijetale preko krovova. Imajući to u vidu, ne smije se zaboraviti da su kuhinje i blagovaonice bile ispod ili katkad u potkrovljima, što je značilo da je bilo kakva šteta bila stvarno zadiranje u osobne živote stanovnika. Vijesti o oštećenjima brzo su se širile kroz mikro-susjedstva i ubrzo bi svi došli vidjeti oštećenja.

Paljba ispaljena na malu luku uništila je nekoliko prilično velikih jahti, ali sumnjive vojne vrijednosti. Također je pogodila male barke koje su bile privatno vlasništvo stanovnika Dubrovnika i time pojačala osjećaj da JNA želi svima nanijeti bol. Požari koji su izbili na barkama stvorili su velike stupove dima – kao što su promatrači vidjeli 6. prosinca – i bili su vizualno dojmljivi. Upravo su to, više od svega drugog, prikazivali europski mediji, doprinoseći tako psihološkom učinku.

Paljba ispaljena na tvrđavu Sv. Ivana, koja je, u što su svi kasnije bili uvjereni, za cilj, čini se, imala prozore skloništa te time i izbjeglice i stanovnike starog Grada, bila je još jedan vid psihološke agresije. Uporaba Straduna kao referentne točke za

određivanje dometa također je pojačala taj osjećaj jer je Stradun, okupljalište ovog mediteranskog grada, u mirnijim trenucima vrvio ljudima – tj. odmah nakon završetka uzbune ili neposredno prije nje.

C.2.1.) Izvješće Zavoda za zaštitu kulturnih i povijesnih spomenika (Izvješće o razaranju Dubrovnika, listopad i studeni 1991. – Report on the War Destruction in Dubrovnik, October and November 1991) (Izvješće priloženo)

Zavod je dovršio to Izvješće za 24. studenog kada se očekivao dolazak UNESCO-ove misije. Ono sadrži analizu razaranja u starom Gradu i u ostatku Dubrovnika kao i u drugim dijelovima ovog grada koji se ubrzano širi. Karta koja ilustrira razaranja i dobre fotografije snimljene odmah nakon granatiranja također su uključene.

Procjene u izvješću su dobro sastavljene, no često ne daju mnogo više od dojmova. Stavimo li na stranu moguću političku propagandu, treba se prisjetiti da je arhitektima Zavoda psihološki bilo vrlo teško smireno procijeniti razaranja koje je pretrpio *njihov* grad. S obzirom na to, vrijedno je prisjetiti se bolnog šoka koji su pretrpjeli promatrači UNESCO-a nakon granatiranja 6. prosinca.

Pravi je problem što stručnjaci Zavoda nisu imali posebnu metodologiju, što ne iznenađuje (a podaci sakupljeni nakon potresa iz 1979. nisu bili od velike koristi). Izvješće se može kritizirati stoga što nije detaljno u opisima korištenih projektila, što bi olakšalo razumijevanje prirode i stvarnog opsega štete. Karta koju je sastavio Zavod ne pokazuje razliku između oštećenja od šrapnela i direktnih pogodaka, a autori Izvješća nisu pokušali prepoznati korištene projekte. Kao što su primijetili promatrači UNESCO-a, kad je poznat tip projektila, zna se i težina oštećenja. Budući da promatrači UNESCO-a ne znaju hrvatski, morali su se oslanjati na brz prijevod na engleski, što nije pomagalo točnosti procjene.

Imajući to u vidu, mora se istaknuti i značajna vrijednost tog dokumenta. On vrlo precizno određuje oštećenja i nudi zaključke koji su općenito suzdržani i dosljedno nepobitni. K tomu, autori povremeno spominju učinke detonacija na građevine. Zbog

topografije dolazi do velikog efekta jeke i stari Grad pretrpio je učinak naknadnih vibracija pri paljbi s ratnih brodova, iako nisu svi topovi bili usmjereni na grad.

C.2.2.) Opseg oštećenja prema Izvješću Zavoda

Zanemarujući mjesta u Izvješću koja se ne nalaze u starom Gradu, oštećene građevine mogu se razvrstati na sljedeći način:

Tabela 1: Tipovi oštećenih građevina

(1) Javni prolazi (pločnici, lukobrani, itd.)	5
(2) Utvrde (broj pogodanih mjesta)	7
(3) Javni objekti	7
(4) Vjerski objekti	5
(5) Kuće	29

U skupinama (1) i (2) oštećenja su uvijek prouzročena direktnim pogocima, a stupanj razaranja se gotovo uvijek procjenjuje kao manji. U skupinama (3), (4) i (5) tipovi pogodaka koje navodi Zavod nešto su različiti.

Tabela 2: Tipovi pogodaka na građevinama

	izravni pogodak (i)	šrapnel (ii)
Javni objekti	7	
Vjerski objekti (iii)	1	2
Kuće (iv)	20	7

- (i) gotovo su uvijek prisutna i oštećenja od šrapnela
- (ii) samo oštećenja od šrapnela (ali vidi (iii))
- (iii) jedan slučaj razbijanja (prozor) i oštećenja od šrapnela
- (iv) nema podataka za dvije kuće

Kako bismo bolje shvatili razaranja, potrebno je utvrditi jesu li objekti pogodeni u pročelje (ili zid) ili u krov.

Tabela 3: Mjesta pogodaka na građevinama

	pogodak u pročelje	pogodak u krov
Javni objekti (7)	3	5 (i)
Vjerski objekti (5)		1
Kuće (20)	8	13 (ii)

- (i) palača Sponza pogodena je izravno u zid i u krov
- (ii) Boškovićeve ulice 1 pogodena je u zid i krov

Za detaljan pregled razaranja molimo pogledati dodatak 3, iako tu treba istaknuti da je *u najvećem broju slučajeva oštećenje građevina bilo maleno.*

C.3.1.) Pregled koji je obavila UNESCO-ova misija za period od listopada do studenog i njegova ograničenja

UNESCO-ova misija stigla je u Dubrovnik uvečer 27. studenog. 28. studenog bio je posvećen stavljanju zastavica na zidine starog Grada, održavanju sastanaka s predstavnicima gradske vlasti i Zavoda za zaštitu kulturnih i povijesnih spomenika te sazivanju konferencije za tisak. Samo utvrđivanje oštećenja započelo je 29. studenog i nastavilo se bez teškoća do 2. prosinca kada je pucnjava iz strojnice s položaja JNA pogodila istočni dio starog Grada, a meci su preletjeli nisko iznad glave jednog od promatrača. 3. prosinca troje je ljudi ozlijeđeno u maloj luci i pokraj gradskih vrata na Pločama. 4. prosinca granate su se sručile na brdo sjeverno od grada, što je bila neobična pojava za dana, koja je prekinula rad na jutarnjem utvrđivanju štete. Kao posljedica toga, promatrači su usmjerili svoj rad unutar zapadnih zidova staroga Grada, ostavivši utvrđivanje štete u maloj luci i arsenalu kada se stanje malo smiri. 6. prosinca, započelo je snažno granatiranje, a količina novog posla na utvrđivanju štete kojeg je trebalo obaviti učinila je nevažnim pitanje je li utvrđivanje oštećenja za prethodni period dovršeno. Zbog tog razloga ono nikada nije završeno – iako je bilo u dovoljno uznapređenoj fazi da bi se mogli donijeti pouzdani zaključci, a metodologija koja je za to vrijeme ‘izbrušena’ bila je od velike pomoći u utvrđivanju oštećenja prouzročenih granatiranjem 6. prosinca.

C.3.2.) Metodologija

Promatrači su sastavili obrazac (vidi dodatak 2) za bilježenje sljedećih podataka: broj obrasca, datum i vrijeme utvrđivanja štete, lokacija, građevina, pretpostavljeni datum nastanka štete, projektil, opis oštećenja, procjena težine oštećenja, ostale primjedbe, broj koji je dodijelio Zavod za zaštitu kulturnih i povijesnih spomenika, usporedba s procjenom Zavoda. *Zavod se koristio istim tim obrascem za detaljan pregled koji je proveden nakon granatiranja 6. prosinca (šest svezaka poslano je odjelu za kulturu).*

Obrazac se ispunjavao na mjestu gdje je nastala šteta. S promatračima je išao prevoditelj i jedan arhitekt iz Zavoda i obično su se susretali s ljudima koji su stanovali u oštećenoj kući kako bi na taj način dobili korisne informacije. Također su snimili mnogobrojne fotografije i, ondje gdje je bilo prikladno, načinili skice i uzeli mjere.

Metodologija je osmišljena na samom mjestu i, kao takva, improvizirana. Prema našem gledištu neophodan je sljedeći prijedlog.

C.3.3.) Prijedlog u vezi s metodologijom i imenovanjem stručnjaka

UNESCO-u bi bilo od koristi da se osmisli metodologija koja bi se primjenjivala pri utvrđivanju oštećenja kao dio strategije preventivnih mjera u ratno (ili poslijeratno) doba.

Promatračima i stručnjacima trebalo bi biti omogućeno prethodno dobivanje obavijesti o pojedinim pitanjima (projektili, vrsta štete koju mogu uzrokovati, metode zaštite koje bi se primijenile prije i tijekom sukoba).

Kada se postavi pitanje ratnog razaranja, zapravo se misli na razaranja koje je većinom uzrokovano artiljerijom. Zbog tog bi razloga stabilnost građevina mogla biti

od važnosti pa je stoga preporučljivo da u misiji bude stručnjak koji bi mogao ljudima odmah savjetovati koji radovi moraju hitno biti napravljeni.

C.3.4.) Pregled razaranja dubrovačkog starog Grada u listopadu i studenom 1991.

39 pregleda koje su obavili promatrači ispitalo je pet tipova građevina navedenih u Tabeli 1:

Tabela 4: Tipovi oštećenih građevina

(1) Javni prolazi	3
(2) Utvrde	4
(3) Civilni objekti	6
(4) Vjerski objekti	5
(5) Kuće	26

U dvanaestak slučajeva procijenili smo da je šteta sama po sebi velika ili bi se mogla pogoršati kao posljedica granatiranja 6. prosinca. Priklonili smo se oprezu – tj. sigurnosti stanovnika, preuzevši na sebe rizik pogreške. Dolje smo pobrojali takve slučajeve, a čitatelja upućujemo na dodatak u kojem se nalaze prikaz i preporuke.

Br. pregleda	građevina	teška oštećenja uzrokovana granatiranjem u listopadu i studenome	opasnost uzrokovana granatiranjem 6. prosinca
4b)	zapadni vitraj dominikanaca	X	X
9a)	Tvrđava Sv. Ivana	X	
12)	Od Pustijerna 6	X	X
18a)	Boškovićeve ulica 1	X	X
18b)	Boškovićeve ulica 3	X	X
19)	Sinagoga	X	X
22)	Antuninska ulica 1	X	
24)	Isusovačka crkva	X	
25)	Široka ulica 8	X	X
36)	Široka ulica 5	X	X
29)	Miha Pracata 4	X	X

36) Antuninska ulica 11 X X

Sva su ostala oštećenja bila manjeg obima.

C.3.5.) Moralno značenje utvrđivanja štete za UNESCO

Činjenica da su promatrači bili u starom Gradu kako bi utvrdili nastalu štetu ne samo na crkvama i palačama već i, *prije svega*, na kućama – jer su uglavnom bile pogođene kuće – ono je što je doista zapanjilo stanovnike. Doista, prvi ljudi koje su promatrači susreli bili su iznenađeni. S vremenom su promatrači stekli dojam da se njihove posjete nekako željno iščekuju. Promatrači su bili vrlo dobro primljeni i sa stanovnicima su ponovno proživljavali *granatiranje njihovih kuća*. U početku su ih miješali s ljudima iz UNICEF-a, ali kasnije više nije bilo nikakve sumnje. Tijekom te prve faze, UNESCO je slušao. Kad se pročulo po gradu da se jedan promatrač nakratko našao pod paljbom strojnice (vidi točku C.1.3.), UNESCO su počeli gledati u drukčijem svjetlu, a tu su promjenu dovršili događaji od 6. prosinca.

D) **Granatiranje na dan sv. Nikole (6. prosinca 1991.)**

D.1.1.) Trajanje, korišteni projektili i namjere topnika JNA

Paljba je započela u 05:50* **05:48**. Isprva smo mislili da nije usmjerena na stari Grad, već na Carsku tvrđavu, no u stvarnosti je meta doista bio stari Dubrovnik.

Za razliku od prethodnih granatiranja, ovo je bilo usredotočeno na centar starog Grada (jedina važna meta izvan starog Grada bilo je, čini se, Međunarodno središte hrvatskih sveučilišta na Pilama koje je gorjelo sa svojom knjižnicom od 20 000 svezaka). To se također isticalo zbog neprekidne paljbe koja je trajala do 14:30, tj. osam i pol sati, iako se sporadična paljba nastavila sve do 17:00* **15:00 – 15:30**.

* Opaska prevoditelja na engleski: reproducirano iz francuskog originala

Najmanje je jedan brod jugoslavenske flote pucao na mete izvan starog Grada dio tog vremena (ipak, tragovi njegovih granata nađeni su na unutarnjoj strani sjevernog zida blizu Minčete). Kao i uvijek, paljba sa zemlje dolazila je većinom s istoka, tj. s Jakova od Višnjice, iako je preliminarni pregled 7. – 8. prosinca pokazao da je stizala i s drugih položaja JNA sjeverno i sjeverozapadno od grada.

Kao i obično, vojska JNA ispaljivala je 82-milimetarske rakete. Većina projektila (ukupno 48, prema detaljnom pregledu Zavoda za zaštitu kulturnih i povijesnih spomenika) ispaljena je na sjeverni dio starog Grada.

Na amaterskoj video snimci iz hotela Argentina, vidi se ispaljivanje nekoliko *maljutki*. Zavod je pobrojao 22 takva projektila.

Prava novost bila je upotreba malih 82-milimetarskih granata, od kojih mnoge nisu eksplodirale, te prije svega 120-milimetarskih granata. Prvima je mana slaba prodornost, osim kad se ispaljuju jedna za drugom, a relativno su neučinkovite na kamenim pločnicima, čak i u usporedbi s 82-milimetarskim raketama. Male granate zagrebale bi površinu kamenog pločnika, ali nisu stvarale rupu pri udaru kao rakete (fotografije 19 i 20). Topništvo JNA ispaljivalo je te granate na sjeverni dio starog Grada i na južni središnji dio (ukupno 232 prema tvrdnjama Zavoda).

Ipak se ne smije izvući zaključak kako je ovaj tip projektila bio bezopasan jer su šrapneli ubili i ranili mnogo ljudi.

Uporaba 120-milimetarskih granata bila je nešto ozbiljnija za stari Grad i njegove stanovnike. Lako su lomile velike krovne grede dimenzija 14 cm x 12 cm (fotografija 21) i betonske stropove deblje od 30 cm te su uzrokovale mnogo veću štetu na pločnicima nego rakete (vidi fotografiju 22). Njihovi udari uništili bi veće površine krovova nego rakete (vidi sliku 23). K tomu, topništvo JNA ispaljivale su 120-milimetarske fosforne granate koje su širile zapaljiv prah koji je izazivao požar (fotografija 24). Na amaterskoj video snimci iz hotela Argentina može se jasno vidjeti kako takvi projektili eksplodiraju, iako je njihova korist u označavanju cilja bila mala

jer bi vjetar brzo raspršio dim. Čini se da su se velike granate posebnom žestinom sručile na područje južno od Straduna prema zapadnom dijelu starog Grada. Prema Zavodu, ispaljena su 364 projektila.

Granate su bile veća opasnost za ljude i građevine nego rakete. Granate imaju visoku putanju pa su bez problema dolazile do malih ulica gdje su udarale u pročelja kuća (fotografije 25 i 26). Samo su Stradun, ulica Prijeko i vrhovi kuća mogli biti pogođeni raketama. Nasreću, minobacačke granate eksplodiraju samo u trenutku udara. Granate s odgođenim djelovanjem prouzročile bi daleko veću štetu.

Način na koji je paljba bila grupirana bio je još jedna inovacija viđena tijekom granatiranja 6. prosinca. Sukcesivna paljba, osobito 120-milimetarskim granatama, korištena je duž zapadnog kraja Straduna sve do ulice Za Rokom i prema istoku sve do ulice Miha Pracata. Područje južno od Straduna bilo je najviše pogođeno. Suprotno tomu, gornji južni dio starog Grada i područje spomenika u istočnom dijelu prošli su gotovo bez ogrebotine. Takvo grupiranje, osobito najvećih projektila, navodi na sumnju da su topnici JNA imali najgore namjere.

Devet zgrada potpuno je spaljeno (druge četiri djelomično) i od njih su ostala samo četiri zida (fotografije 27 do 34). Za početak, promatrači su pomislili da su topnici JNA možda upotrijebili prave potpaljivače pa su zatražili od Zavoda da se angažira koliko je to moguće (s obzirom na hrpe srušenih ostataka u spaljenim zgradama) u traženju ostataka projektila.

No s druge strane, fosforne granate i mogućnost da plinske boce u kuhinjama (često na najgornjem katu) budu direktno pogođene značile su da su požari neizbježni kada je granatiranje grupirano. Fosforna granata koja bi proletjela kroz krov već razrušen drugim projektilom lako je mogla zapaliti odjeću i papire u potkrovlju. Od jedne 82-milimetarske rakete eksplodirala je jedna plinska boca, a iz utvrđivanja štete u studenome vidjeli smo da šrapnel i osobito zapaljivi vrhovi mogu izazvati požar.

Valja istaknuti da se većina požara nalazila na dijelu uz obalu gdje je tlo nestabilno. Taj je dio grada bio najpogođeniji potresima i teško je oštećen 1979. (vidi fotografije 35 i 36). Kako je mnogim kućama obnovljen samo vanjski izgled nakon potresa, to je područje moglo pretrpjeti velika oštećenja tijekom detonacija. Doista, kao posljedica granatiranja 6. prosinca, mnoge su se stare pukotine ponovno otvorile i pojavile su se nove. Stoga nam je izbor meta dvostruko sumnjiv.

D.2.1.) Je li osoblje UN-a koje se tamo zateklo pomoglo u sprječavanju većeg razaranja dubrovačkog starog Grada?

Zanimljivo je primijetiti da je do granatiranja došlo u vrijeme kada u luci Gruž nije bilo ni hrvatskih ni stranih brodova, niti je bilo stranih novinara u gradu. Da su promatrači UNESCO-a i UNICEF-ovi timovi kojim slučajem imali pasivnu ulogu, topnici bi se mogli nadati da će prouzročiti maksimalno razaranja, a da nitko iz međunarodnih organizacija neće moći brzo procijeniti situaciju i reagirati. Padamo u iskušenje reći da će samo povjesničari moći sa sigurnošću utvrditi jesu li topnici JNA doista imali namjeru tri dana granatirati stari Grad kao što se pretpostavlja. Tu su namjeru spriječili oni koji su digli na uzbunu glavne međunarodne medije te javni protesti generalnog direktora UNESCO-a temeljeni na izvješćima koja su mu telefonom priopćavali promatrači, od kojih je jedan uspio na brzinu obići stari Grad tijekom granatiranja. Činjenica je da na Dubrovnik nije ispaljen niti jedan artiljerijski projektil nakon 6. prosinca.

D.2.2.) Prijedlog za poštivanje strategije misije u očuvanju baštine u doba rata

U vezi s UNESCO-m i njegovom politikom o kulturnoj baštini u ratno doba, mogućnost sprječavanja čini nam se vitalnom i navodi nas da čvrsto preporučimo slanje misija za kulturnu baštinu u doba rata (vidi opći zaključak).

D.2.3.) UNESCO-ov utjecaj nakon granatiranja 6. prosinca

Stanovnici su znali da su promatrači doživjeli granatiranje u dominikanskom samostanu koji je pogođen rafalima 82-milimetarskih raketa i drugih projektila. Bilo je općepoznato da su još isti dan izašli kako bi ispitali štetu i fotografirali požare. Sljedeći dan su ih mnogi ljudi pitali hoće li ih opozvati u Pariz i usprkos činjenici da zastave i njihova prisutnost nisu mogli spriječiti granatiranje 6. prosinca, ljudi su se bojali da bi mogli otići. Činjenica da nisu opozvani, već su ostali u Dubrovniku do kraja svoje misije donijela je našoj organizaciji ugled koji nam je teško opisati, osobito stoga što je, za tamošnje stanovnike, djelovanje naše organizacije spriječilo nastavak granatiranja. Ipak, za nas stoji činjenica da je *UNESCO iz faze slušanja prešao u fazu suosjećanja u patnji. Drugim riječima, moralna obaveza prema zaštiti kulturnog i ljudskog nasljeđa bila je izvan svake sumnje.*

**E) Utvrđivanje štete 7. – 8. prosinca i organizacija detaljnog pregleda
Zavoda za zaštitu kulturnih i povijesnih spomenika**

Teško je opisati stanje starog Grada dan nakon granatiranja. Moglo bi se reći da je, koliko god dan sv. Nikole bio loš, 7. prosinca bio još i gori. Kuće su se dimile, posvuda je bilo ruševina, a ulice su bile opasne jer su polomljeni crijepovi padali s krovova, a zidni vijenci od štukature i dijelovi krovova prijetili su da će otpasti, iako to nikoga nije spriječilo da svejedno prolazi tuda. Stanovnici Dubrovnika tražili su svoje prijatelje i rodbinu (19 je ljudi poginulo, a 77 je teško ranjeno u granatiranju) i zgranuto gledali oštećenja. Svi su se pitali 'hoće li opet iznova početi' i nekoliko pucnjeva iznad Straduna za nekoliko je minuta ispraznilo ulice, čemu je pridonijela i uzbuna čiji je kraj označen tek dva sata kasnije.

U takvoj sveopćoj atmosferi, promatrači su, uz pomoć dvojice arhitekata, načinili preliminarni pregled podijelivši stari Grad na dva područja (sjeverni i južni). Cilj pregleda bilo je pružanje brzog i što obuhvatnijeg prikaza generalnom direktoru. Poslan u Pariz 8. prosinca uvečer, prikaz izvještava da je 9 kuća uništeno požarom, a još 6 djelomično uništeno te da je zabilježeno 708 mjesta udara (uključujući i šrapnele i udare u pročelja i krovove) iako je ucrtano samo 370 izravnih pogodaka, što je sasvim sigurno premalen broj (dodatak 4). Promatrači su primijetili pukotine u

zidovima, osobito u zoni uz obalu, i ne samo u zidovima kuća koje su izgorjele. Dva su promatrača zaključila kako veličina razaranja znači da je nerealno organizirati utvrđivanje štete s dva čovjeka, poput onog koje je gotovo dovršeno za oštećenja iz listopada i studenog pa su odlučili organizirati sveobuhvatan pregled zajedno sa Zavodom za zaštitu kulturnih i povijesnih spomenika. Taj bi pregled prvo odredio svu nastalu štetu i poslužio kao osnova za detaljne preglede onih kuća koje su osobito jako oštećene. Nije bilo realno misliti da se pregled može dovršiti do isteka misije (određenog za 22. prosinca).

Sljedećih nekoliko dana bilo je posvećeno organiziranju utvrđivanja štete. Zajedno s dvojicom arhitekata koji su im pomagali pri utvrđivanju štete iz listopada i studenog, promatrači su objasnili djelatnicima Zavoda kako će obaviti posao koristeći se obrascima osmišljenim za utvrđivanje šteta iz studenog. K tomu, svaki je od njih otišao s jednim arhitektom kako bi proveo detaljne preglede. Djelatnici Zavoda, uz pomoć arhitekata volontera, radili su u timovima od dvoje ljudi – ukupno sedam ili osam timova – i razdijelili posao u 17 zona koje su korištene za utvrđivanje štete nakon potresa 1979. (dodatak 5).

Prvi novinari i delegacija različitih vrsta stigli su tjedan dana nakon granatiranja. Zbog toga je utvrđivanje štete koje su promatrači provodili zajedno sa Zavodom često prekidano jer su promatrači morali objašnjavati UNESCO-ov rad kao i davati prikaze i komentare o razaranju. Posao je bio tim nužniji jer su se službeni obilasci s vodičem uvijek držali Straduna. Usprkos ratu i razaranju i vjerna svojoj gostoljubivoj tradiciji, gradska je uprava željela pokazati ljepotu grada, a ne oštećenja. Promatrači su također radili i na hitnom financijskom planu koji je zatražio generalni direktor (dodatak 6). Stoga je njihovo sudjelovanje u radu na terenu postalo manje učestalo, a Zavod je taj zadatak čvrsto uzeo u svoje ruke pod svakodnevnim nadzorom promatrača.

E.1.1.) Prikaz detaljnog pregleda Zavoda za zaštitu kulturnih i povijesnih spomenika

Ovaj je golemi zadatak Zavod dovršio u siječnju 1992. Željeli bismo podsjetiti na nekoliko važnih činjenica koje je Zavod naveo (dodatak 7): - **kvalitetu pitanja o**

55,9 % zgrada u starom Gradu je oštećeno;

**nastaloj šteti koja
je sastavio C. Kaiser
- osobito što se tiče
9 zgrada je potpuno izgorjelo (1 % zgrada, što je 1,5 % zemljišta); kalibra projektila**

92 zgrade imaju teška oštećenja u strukturi (11,1 % zgrada, što je 12,5 % izgrađenog zemljišta);

218 zgrada pretrpjelo je manje značajna oštećenja u strukturi (26,4 % zgrada, što čini 29,7%);

144 imaju manja oštećenja (šrapneli u pročeljima i krovovima) (17,4 % zgrada, što je 18,9 % izgrađenog zemljišta).

Postaje jasno da se ozbiljna oštećenja nalaze na istom području. Zone 8, 11 i 12 (zapadni dio grada južno od Straduna) koje obuhvaćaju 19,9 % izgrađenog zemljišta čine 66,2 % sveukupne spaljene površine i 43,1 % cijelog područja koje je bilo teško oštećeno. *Na ovaj je dio palo 31 % 120-milimetarskih granata ispaljenih na stari Grad.*

Iako te podjele ne odgovaraju zoni granatiranja, moguće je bolje sagledati tu zonu na karti koju je sastavio Zavod i dao jednom od promatrača kad se vratio u Dubrovnik 31. prosinca (dodaci 9 i 10). 60,6 % teško oštećenih zgrada smješteno je južno od Straduna u zoni koja se proteže od ulice Marojice Kaboge na istoku, duž ulice Od Puča, obuhvaćajući oštećene kuće u Uskoj ulici, te zatim dalje ulicom Od Puča prema jugu, slijedeći ulicu Miha Pracata sve do Gučetićeve i ulice Nikole Božidarevića pa duž Prelazne ulice i ulice Hridina na sjever, ulicom Od Domina pa prema zapadu ulicom Za Rokom, da ne zaboravimo prolaz koji ide uz kazalište na otvorenom, zatim uz ulicu Garište i nekoliko metara dalje od ulice Od Puča prije nego što se izađe na Poljanu Paška Miličevića gdje se nalazi Velika Onofrijeva česma.

Dakle, pregled potvrđuje dojmove promatrača da je paljba namjerno grupirana na ranjivi dio starog Grada koji leži na nasipima i koji je pretrpio značajnu štetu u potresu 1979. (dodatak 9). Pregled ispravljaja postotke navedene 6. prosinca na sljedeće: 8 % izgorjelo, 45 % teško oštećeno.*

F) Prioriteti djelovanja nakon granatiranja 6. prosinca 1991.

F.1.1.) Sigurnost stanovnika grada

Tijekom preliminarnih i detaljnih utvrđivanja šteta, promatrači su mogli vidjeti uvjete u kojima su stanovnici Dubrovnika izdržali granatiranje 6. prosinca. Iako broj stanovnika starog Grada koji su ostali u svojim kućama ne iznosi 50 %, veći je od 33 %. Većina njih bila je u prizemlju (nema podruma) i često ne daleko od vrata koja vode na ulicu (te time izloženi šrapnelima od granata). Što bi se dogodilo da su topnici JNA sve ponovili (ili da je došlo do potresa)? Brojka od 19 ljudi koji su poginuli 6. prosinca bila bi veća, a neka bi se pročelja od udara sasvim sigurno srušila – ne samo ona spaljenih zgrada, već i ona koja u sebi imaju napukline. *To je razlog zašto su u prosincu promatrači kao prioritet zatražili da jedan od stručnjaka u sljedećoj misiji bude arhitekt/restaurator s velikim iskustvom u seizmičkim zonama.*

F.1.2.) Spaljene zgrade

7. prosinca promatrači su počeli zamjećivati pukotine na svim spaljenim zgradama, pukotine koje je stvorila vrućina plamena i težina ruševina. Prema tvrdnjama jednog lokalnog inženjera, pukotine ne predstavljaju nikakvu opasnost jer su spaljene palače među 'najčvršće sagrađenim zgradama' starog Grada. Arhitekti Zavoda za zaštitu kulturnih i povijesnih spomenika i promatrači UNESCO-a nisu vjerovali u to kao on pa su, u 'preliminarnom financijskom planu za hitne radove u dubrovačkom starom Gradu nakon granatiranja u studenome i prosincu 1991.' poslanom u Pariz 17. prosinca, preporučili da se odvoje posebna sredstva za učvršćivanje 9 'baroknih palača i kuća', 2 kuće u Uskoj ulici i ulici Za Rokom, 'palače' na Stradunu (2 slučaja),

* *Opaska prevoditelja na engleski: stranice označene brojevima ERN 01848422 i 01848423 identične su.*

‘palače’ na križanju Široke i ulice Od Puča, 3 druge ‘palače’ u toj ulici i ‘palaču’ na križanju ulice Miha Pracata i Gučetićeve.

F.1.3.) Zgrade s napuklinama

Osim toga, mnoge su druge zgrade imale napukline na svojim pročeljima, prije sve u zapadnom dijelu grada južno od Straduna. Druge su imale još više napuklina iznutra nego s vanjske strane (npr. kuća koja se nalazi južno od crkve Domino). Često su to stare napukline od potresa 1979. koje su se ponovno otvorile (npr. ulica Za Rokom 6, fotografije 37 do 41), no katkad se radi o novim pukotinama nastalim zbog jačine detonacija. Promatrači su naglasili taj problem u hitnom financijskom planu, ali nisu bili u mogućnosti dati procjenu prije nego što je Zavod dovršio svoje utvrđivanje štete.

To također objašnjava zašto su promatrači predložili da prioritet misije arhitekata koju će odabrati UNESCO-ov Odjel za fizičko nasljeđe bude ispitivanje ‘nepokretnih spomenika kulture koji predstavljaju ili bi mogli predstavljati opasnost za stanovnike Dubrovnika’ (vidi dodatak 11) te da sastave tehničke prijedloge (kao i početnu financijsku procjenu). Promatračima je *svaka kuća* spomenik kulture – budući da je cijeli stari Grad na listi svjetske kulturne baštine. *K tomu, pregled koji je pripremio Zavod znači da će vrlo brzo biti u mogućnosti sa sigurnošću odrediti 92 prioritetne zgrade (pored onih 13 koje su djelomično ili potpuno izgorjele).*

F.1.4.) Spomenici koji predstavljaju opasnost ili moguću opasnost za stanovnike Dubrovnika

Promatrači su zabilježili sljedeće građevine koje bi trebale odmah biti popravljene: gradska vrata u maloj luci, čiji je jedan kamen izbačen iz luka direktnim pogotkom; dijelovi gradskih zidina blizu kule Drežvenik i gradskih vrata na Pilama, čiji je unutarnji dio natkrivenog dijela puta uništen (fotografije 47 do 49). Sljedeće treba provjeriti: vestibul Katedrale, koji je primio izravan pogodak; krov isusovačke crkve

(pogođen u studenome); napukli zabat crkve Sv. Vlaha; sinagogu, koja ima stare napukline i oštećena je granatiranjem u prosincu (fotografije 50 do 52).

Treba napomenuti da je iznos potreban za popravak spomenika koji smo naveli u našem hitnom financijskom planu namijenjen upravo ovim kulturnim spomenicima.

F.1.5.) Uvjeti života i sigurnost

U dokumentu koji su promatrači sastavili za generalnog direktora, naglasak je namjerno stavljen na problem krovova. Detaljan pregled Zavoda zabilježio je 336 izravnih projektila koji su pogodili gradske krovove i 254 slučaja oštećenja od šrapnela. Popravak krovova nužan je za pristojan život stanovnika (kuhinje i druge prostorije često se nalaze odmah ispod ili čak u samom potkrovlju) te kako bi se spriječilo da voda prodre u zidove i električne instalacije te tako uzrokuje sekundarnu štetu. *To je također neophodno stoga što su projektili ispaljeni tijekom drugog granatiranja mogli lako proći kroz privremenu zaštitu od najlona i papira te eksplodirati unutra i tako oštetiti druge katove i prouzročiti nove požare.*

Promatrači su također predložili da se dio hitnih sredstava odvoji za popravak vodoinstalacija i električnih instalacija, koje su zapuštenom stanju (i nisu bile održavane) nakon gotovo tri mjeseca bez struje i tekuće vode, da i ne spominjemo razaranja uzrokovana granatiranjem.

Tu je i pitanje vrlo starog nadsvodenog kanalizacijskog sustava starog Grada koji je oštećen detonacijama, osobito na Stradunu, iako na površini nije bilo znakova urušavanja.

Bespogovorno je da su lokalno stanovništvo i vlasti učinili mnogo kako bi ponovno povezali te vitalne dijelove opskrbe unutar starog Grada, da i ne spominjemo djelomične popravke krovova koje su obavili. No ipak, bili bi jednako zahvalni na takvoj vrsti pomoći od UNESCO-a, možda još i više nego na popravcima spomenika.

F.1.6.) Prijedlog u vezi sa starim crijepovima

S nestajanjem lokalnih proizvođača crijepova, krovovi zgrada su postupno mijenjali boju. Karakteristične žuta i zelena ustupaju mjesto uobičajenoj narančasto-crvenoj boji. Drugim riječima, blag izgled grada postaje grublji. No, prema tvrdnjama Zavoda za zaštitu kulturnih i povijesnih spomenika, tvornica crijepova u Sloveniji koja proizvodi crijep za grad može proizvesti crijepove u starim bojama iako ne od starih materijala. Shvaćamo da nije realistično insistirati da crijepovi uništeni granatiranjem budu zamijenjeni crijepovima istih, starih boja, no preporučujemo da gradska uprava ubuduće zatraži da ih tvornica proizvede.

F.2.1.) Sprječavanje razaranja

Već smo naznačili naše preporuke za zaštitu spomenika i pokretne baštine (vidi gore, B.2.2., B.3.3., B.4.5.).

F.3.1.) Obnova spomenika

Želimo skrenuti pažnju na sljedeće kulturne spomenike (fotografije 53 do 59): balustrada crkve Sv. Vlaha i kip sv. Vlaha; Velika Onofrijeva česma; portal crkve Sv. Spasa; balustrada, kapiteli i mali stupovi u unutarnjem dvorištu franjevačkog samostana; kip sv. Josipa na crkvi Sv. Josipa; vitraji dominikanske i isusovačke crkve te crkvi Domino i Sv. Vlaha; kipovi sv. Vlaha na gradskim vratima Pile i Ploče; kapelica Sv. Petra u vrtu glazbene škole.

Vjerujemo da bi stručnjaci u sljedećim misijama mogli dati određene prijedloge za obnovu ovih kulturnih spomenika.

G) Buduće upravljanje Dubrovnikom i uloga UNESCO-a i Odbora za svjetsku baštinu

G.1.1.) Uvod

Državne vlasti, međunarodna zajednica općenito, Odbor za svjetsku baštinu i UNESCO imaju obavezu prema Dubrovniku. Promatrači su primijetili ozbiljne probleme u vođenju ovog grada koji pripada svjetskoj baštini, kao i opasnosti za njegovu budućnost. Na stranicama koje slijede pokušat ćemo sažeti te probleme i dati neke prijedloge za ubuduće.

G.1.2.) Turizam – stari problem

10. travnja 1979. stručnjaci ICOMOS-a podastri su svoje mišljenje Uredu te organizacije o zahtjevu da dubrovački stari Grad bude upisan na listu Svjetske kulturne baštine:

‘Cijeli grad Dubrovnik tipičan je primjer situacije u kojoj je sjajan izgled proporcionalan vrlo ozbiljnom gubitku autentičnosti. To ne isključuje razloge zbog kojih na njegovo upisivanje treba gledati povoljno.’

Ovakva se procjena doima donekle paradoksalnom dok ne shvatimo da su oni koji su je sastavili imali na umu gubitak autentičnosti koji proizlazi iz turističke eksploatacije starog Grada. Dubrovnik, zajedno s dalmatinskom obalom općenito, zapravo je nekoliko desetljeća bio izvor strane valute za jugoslavensku vladu. Mnoge knjige, čak i one s ‘kulturnim’ pretenzijama, ne propuštaju istaknuti dućane i restorane dubrovačkog starog Grada te velike hotele u njegovoj okolini.

Taj je fenomen postojao i prije potresa 1979., no otada je postao naglašeniji, a nakon granatiranja 6. prosinca poprimio je i turoban aspekt. Razlog zbog kojeg se šteta činila tako ozbiljnom jest što je stari Grad već bio u vrlo osjetljivom stanju budući da je malo bilo učinjeno na popravljanju kuća nakon potresa 1979. Taj nemar nije spriječio Zavod za obnovu i, na višoj razini, jugoslavenske i hrvatske vlasti da provode politiku pretjeranog turističkog razvoja, čiji je jedan aspekt bila obnova turističkih znamenitosti.

G.1.3.) Potres 1979. godine

Prema brošuri koju je tiskao Zavod za obnovu Dubrovnika, potres iz 1979. (kojeg su zapravo bila dva, 15. travnja i 24. svibnja) ošteti je 1071 zgradu, uključujući 885 strambenih ili trgovačkih objekata. Jugoslavenska vlada željela je svesti štetu na minimum kako ne bi ugrozila turističku sezonu 1979. Zato nije iskorištena mogućnost zahtjeva za hitan upis starog Grada na listu svjetske baštine u opasnosti. Štoviše, sve do 1983. godine od savezne vlade nisu stizala nikakva sredstva.

Odbor stručnjaka Zavoda za obnovu kojeg su imenovalе gradske vlasti i usvojila Socijalistička republika Hrvatska u rujnu 1983. procijenio je štetu na 379.350.960 dolara. Vrijednost gubitaka u vidu kulturnih spomenika bila je procijenjena na 297.633.080 dolara. Argument da nije moguće izračunati iznos gubitka na kulturnim spomenicima uvjerio je gradske vlasti da načine novu procjenu, uz pomoć različitih stručnjaka s instituta i fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Sveukupan iznos popeo se na 553.551.180 dolara, a iznos gubitka na kulturnim spomenicima na 436.437.380 dolara. Drugu procjenu nije odobrio Sabor Republike Hrvatske, možda iz straha da ne uzbuni turističku industriju.

Konačni plan obnove, popravka i restauracije starog Grada procijenjen je na 441.000.000 dolara, a od toga je 68.290.000 dolara, prema studiji Zavoda (Obnova Dubrovnika 1979.-1989., Zagreb, 1990.) već bilo potrošeno prije 1988. a da nije rečeno na koji način. Od 1986. iznos sredstava, uglavnom od Socijalističke republike Hrvatske i gradske uprave Dubrovnika, nastavio se smanjivati.

Zavod za obnovu ustanovila je *ex nihilo* Skupština gradske uprave Dubrovnika u rujnu 1979. kako bi osmislio i proveo plan, zajedno sa stručnjacima iz drugih lokalnih ustanova i iz Zagreba, za obnovu starog Grada i drugih povijesnih područja Dubrovnika. Bez ikakva ozbiljnog nadzora brzo je napredovao i postao omiljeni pregovarački partner međunarodnih organizacija, uključujući i UNESCO.

G.1.4.) Prostorni plan uređenja grada za dubrovačku povijesnu jezgru: prednost dana turizmu

Plan, usvojen 1986., ali već djelomično proveden do tog vremena, pridaje važno mjesto razvoju turizma, na uštrb stanovnika Dubrovnika.

Plan je zagovarao velike promjene u južnim četvrtima koje su činile trećinu starog Grada, uključujući izgradnju apartmana za 500 turista u radničkoj četvrti Pustijerna (dodatak 12), izgradnju arheološkog muzeja, centar za umjetnost i ples, stanove za umjetnike, barove i restorane u bivšem samostanu Sv. Marije i na Poljani Mrtvo Zvono, još jednom radničkom području, te postavljanje zahoda za turiste (dodatak 13). Bitne promjene bile su planirane i za druge četvrti: 25 % više dućana s hranom za turiste, uglavnom oko Gundulićeve poljane; najrazličitije vrste restorana; specijaliziranost za turističke aktivnosti na Stradunu i ulici Prjeko; specijaliziranost za zanate u četvrti između Straduna i zapadno od Široke ulice. Općenito tradicionalne trgovine na malo ili barem one preostale bile bi zamijenjene specijaliziranim dućanima. Pojedini dijelovi gradske uprave koji su se nalazili u Gradu trebali su biti premješteni drugdje. Četvrti Ploče i Pile bile su zamišljene samo kao 'filteri' za pješake, automobile i turističke autobuse.

Takve bi promjene zahtijevale da broj stanovnika starog Grada bude smanjen za nekih 700 ljudi, uglavnom iz radničkih četvrti Pustijerna, Poljana Mrtvo Zvono i samostan Sv. Marije, koje bi trebalo preseliti drugdje. Stari Grad trebao bi imati 3500 stanovnika. Zanimljivo je primijetiti da je, prema zahtjevu za upis starog Grada 1979., broj stanovnika prema popisu stanovništva iz 1978. još bio 5255. Prema popisu iz 1981. već ih je bilo 1000 manje.

Bilo je, naravno, i nekih pozitivnih aspekata tog plana, katkad preuzetih iz ranijih planova kao što je poboljšanje higijenskih uvjeta u kućama i opreme u školama, korištenje ono malo 'zelenih' površina (od kojih su neki bili arheološke zone, vrlo zanimljive za povijest planiranja grada) za dječja igrališta, itd. Uvedena je zabrana za automobile. No u cjelini je provedba tih aspekata – od kojih su se neki činili dijelom 'idealnog' urbanog sustava (6m² parka po djetetu tako da se djeca ne igraju na ulicama, koje su pak postale pješačkom zonom, u gradu koji je nadomak mora i plaža)

prije nego iščitavanjem povijesti Dubrovnika – općenito bila jedva primjetna u usporedbi s onim što je učinjeno u turističkom sektoru u kojem je, treba reći, postojao i aspekt ‘obnove kulturnog nasljeđa’.

Začudjuća karakteristika grada koji stvara bogatstvo dok sâm nije doista bogat jest skroman društveni status stanovnika u sjevernim i južnim četvrtima te oronulo stanje u kojem se nalaze kuće, vrlo česta pojava u tzv. bivšim socijalističkim zemljama. Promatrači su obišli mnogo kuća i bilo je *malo znakova brige od 1979. da se poboljšaju životni uvjeti i sanitarni čvorovi*. To pomanjkanje zanimanja odražavalo se u stavu arhitektonskih izvješća o kućama s obzirom na renoviranje starog Grada (dodatak 14). Jedini dio Pustijerne za koji je sastavljena procjena stanja bio je onaj koji je trebao biti pretvoren u turističke apartmane. Još dalje zapadno ista je stvar učinjena za Poljanu Mrtvo Zvono i samostan Sv. Marije, koji su, kao što smo vidjeli, trebali imati dijelom turističku, a dijelom kulturnu funkciju. Na sjeveru su takve procjene načinjene za područje između Straduna i ulice Prijeko koje je trebalo postati carstvo dućana, restorana i kafica za turiste, no za radničke četvrti još dalje na sjever takva procjena nije načinjena.

U stvari, osim važnih spomenika o kojim će biti riječi kasnije, obnova i restauracija obuhvaćale su blok južno od Straduna, sjedište Zavoda za obnovu, dvije skupine zgrada u centru koje su trebale imati trgovačku namjenu (kao dućani s odjećom), negdašnju palaču blizu isusovačke crkve i skupinu zgrada sjeverno od Gundulićeve poljane gdje je smješten PTT te elitni dućani i trgovački centri (dodatak 15). Drugi planovi su bili predviđeni za parkove pa zatim napušteni, a starački dom nije obnavljan od 1979.

G.1.5.) Važan rad na restauraciji i obnovi

U studiji koju je sastavio Zavod postoje mnogi planovi za zgrade, fotogrametrijski pregledi pročelja te fotografije. Namjerno je stvoren dojam da se obnavljaju mnogi spomenici, a u stvari je obrnuto. *Katkad je postojala žestoka kontroverznost oko gotovo svega što se obnavljalo: treba imati na umu da to nije pitanje ‘oluje u šalici*

čaja' već pitanje identiteta. U tom malenom prostoru, svaka sumnjiva ili loša obnova ima posljedice obrnuto proporcionalne veličini grada – što ljudi koji dolaze izvana moraju brzo shvatiti.

Iako je Zavod bio zadužen za izvedbu projekata, oni su većinom stizali od arhitekata, inženjera i dekoratera iz Zagreba. To djelomično objašnjava *pomanjkanje osjećaja za 'dušu Dubrovnika' – dušu koja se rađa iz kamena i smjernosti* – koje karakterizira neke planove i koje dominira svim interijerima. Suočen s takvom inicijativom, Zavod za zaštitu kulturnih i povijesnih spomenika Dubrovnika mogao je samo dati svoje mišljenje koje je Ministarstvo kulture u Zagrebu rijetko uvažavalo. Sada bi trebalo ukratko pogledati niz provedenih planova.

Knežev dvor (fotografije 60 i 61): Mnogo je kritika izrečeno. Obnova nakon potresa mogla je biti prilika da se ponovno uvede crveno-smeđa cigla koja se koristila na svodovima velikih civilnih i crkvenih zgrada, a koja je nestala u poslijeratnim obnovama kada se beton sustavno koristio za svodove i galerije, osobito u dvorištu palače, koji su bili prekriveni blještavo bijelom bojom. Treba napomenuti da je isto odlučeno i za palaču Sponza koja tek treba biti obnovljena. Kontrast s kamenom palače vrlo je nesretan, a pukotine i otpala boja otkrivaju kako je 'obnova' doista bila izvedena. Tkanina koja je izabrana za unutrašnjost velikih dvorana za prijam vrlo je loše kvalitete i s vremenom se ofucala. U doba obnove rasprava je bila usredotočena na veličinu podnih kamenih ploča u tim dvoranama koja je, prema arhitektima Zavoda za zaštitu kulturnih i povijesnih spomenika, premalena, no nije bilo dijelova originalnih podnih ploča. Nije bilo pokušaja da se stvori unutrašnjost koja bi zadržala sklad. Sobe iz povijesnih razdoblja u kontrastu su s bijelim zidovima što često daje čudan dojam da posjetitelj prelazi iz jedne zgrade u drugu. Mnogo je problema s vlagom, a čini se da ih moderni sustav odvođenja vode s krova pogoršava. Treba reći da je Knežev dvor bio jedan od prvih obnovljenih spomenika nakon potresa i da je možda mogao i pričekati.

Gradska vijećnica: Oko obnove unutrašnjosti Gradske vijećnice bilo je manje sukoba nego oko početnog plana da se uništi zgrada iz 19. stoljeća i ponovno na neki način

izgradi vijećnica iz 15. – 16. stoljeća. Taj je plan zaustavilo protivljenje mnogih stručnjaka i institucija.

Cjelina Gradske kavane i kina: To je prouzročilo daljnje probleme. Gradska kavana koja je bila u kasnom stilu *art nouveau-a* obnovljena je, ali je izgubila svoj karakter načinom na koji je namještena i dekorirana. Uličica koja vodi do kina proširena je kako bi se stvorio prostor za izložbe. Želio se postići kontrast između starog zida oružarnice i krova čija vrlo teška struktura od lakiranih drvenih greda nije baš tipična za Dubrovnik. Tako stvoren prostor, nalik na hangar podijeljen duž jedne strane, također je posve netipičan za Dubrovnik.

Katedrala (fotografije 62 do 64): Jedna od najstrašnijih promjena učinjenih na kulturnoj baštini Dubrovnika jest rad izvršen na promjeni baroknog stila kora katedrale. Studija Zavoda razmatra 'potrebu za homogenim stilom, tj. za uklanjanjem dodataka iz 19. i 20. stoljeća koji potkopavaju integritet ove neusporedive barokne arhitekture'. Teško je to razumjeti. Uklonjena je propovjedaonica iz 19. stoljeća, no teško je tvrditi da je narušavala osjećaj barokne cjeline. Redovi kora, koji je stariji, i glavni barokni oltar gdje se prije nalazilo Tizianovo 'Navještenje' /vjerojatno 'Uznesenje Marijino' kao što stoji u ranijem tekstu na str. 17- op. pr./ također su uklonjeni, što je ostavilo Tizianov triptih da visi posve sam na golom zidu. Nejasno je kakvu je ulogu odigrao biskup koji je tražio veći sklad s novom liturgijom, no novi namještaj u kora i izgled triptiha stvorili su posve mrtav prostor u snažnoj suprotnosti s raskošnim baroknim orguljama iznad ulaza, a da i ne spominjemo blistave pokrajnje oltare.

Glazbena škola (fotografija 65): Škola je bila obnovljena, no pozitivni aspekti obnove bili su, nažalost, zamaskirani novom zgradom čije glatke površine i ostakljeni prostori nemaju ništa zajedničkog s arhitekturom Dubrovnika, a koji se uvijek pokazuju posjetiteljima kao dokaz pustošenja grada.

Osnovna škola (fotografije 66 do 68): Slučaj osnovne škole nešto je složeniji zato što je arhitekt mogao opravdati potrebu za dodacima baroknoj palači. Nažalost, tim

dodacima nedostaje suptilnosti: pročelje ima goleme središnje prozore; iako je novi produžetak južnog pročelja ostao u izvjesnoj vezi s prostorom i prozorima, građevinski materijal, sivi betonski blokovi, nikako ne pripada onamo. Zapadno pročelje prilično ispada iz ravnoteže svojim dodatkom, i zbog betona i zbog prozora na učionicama, tri prozora jedan do drugog, u snažnom kontrastu s razmaknutijim prozorima barokne palače. Bio je to težak izazov i arhitekt se nije znao nositi s njim. No izvjestan osjećaj sklada postoji u jednokatnoj gimnastičkoj dvorani s terasom.

Na ovoj listi nesretnih restauracija i obnova, ona kazališta *Marin Držić* predstavlja iznimku, osim predvorja koje odaje uobičajeni dojam stila u uređenju interijera koji je istodobno napadan i običan. Kazalište je zadržalo sav svoj šarm, a značajna modernizacija kazališne opreme služi mu na korist.

Kombinacija pretjeranog turističkog razvoja shvaćenog kao napad na niže društvene slojeve stanovnika Dubrovnika koji su trebali završiti u socijalnim stanovima s pogledom na luku Gruž, a koje su Dubrovčani prozvali 'kineskim zidom', te pristup kojem je često manjkalo osjećaja za karakter grada, svakako su pridonijeli stvaranju tamošnje nezdrave atmosfere. Postoji prijetnja i ljudskom i kulturnom nasljeđu. Stručnjaci ICOMOS-a 1979. imali su osjećaj da je autentičnost izgubljena.

G.1.6.) Opasnosti poslijeratnog doba i uloga UNESCO-a

Promatrači UNESCO-a bili su svjedoci odlučnosti stanovnika, uglavnom iz nižih društvenih slojeva, da ostanu gdje jesu i da se suprotstave svim vrstama ratnih prijetnji, stvarnim i (nadamo se) zamišljenim.

Tu odlučnost mogao bi potkopati proces mira i obnove. Jugoslavensko gospodarstvo bilo se počelo privatizirati i taj će se trend poslije rata nastaviti u bivšim republikama. To je osjetljiv prijelaz i u razdoblju mira kada gospodarstvo napreduje, no još je teži i opasniji u zemlji rastrganoj ratom i s uništenim gospodarstvom.

Valja se prisjetiti gospodarskih nedaća koje je u ovom stoljeću pretrpjela dalmatinska obala: filoksera koja je bila uzrok velike emigracije, uništenje jadranskog gospodarstva nakon II. svjetskog rata i cijeli niz mini-katastrofa u periodu radničkog samoupravljanja (zatvaranje brodogradilišta nakon čega je slijedila daljnja emigracija). Jedino što je uspijevalo bio je turizam i sada već desetljećima upravitelji Dubrovnika i drugih malih gradova duž obale okrenuti su gospodarskoj budućnosti kojom dominira turizam.

Sada je vrijeme da se iskoristi prilika koju je pružio rat i zaustavi anarhični turistički razvoj, ali ne povratkom idealiziranoj prošlosti ili ponavljanjem na drugi način pogrešaka u planiranju koje nisu uzele u obzir gospodarske činjenice. Stanovnici Dubrovnika često su govorili promatračima da se vrate 'nakon rata, kada se vrate turisti'. Nije to bila samo težnja za normalnim životom: treba priznati očitu činjenicu da je turizam postao i da će ostati važan dio gospodarskog života Dubrovnika te da je također postao dio običaja ljudi. No sada je vrijeme da bude zauzdan i osobito da se spriječi takva vrsta programa predloženog nakon potresa 1979. koji je sve žrtvovao turizmu.

Nakon rata postojat će pritisak da se ponovno uspostavi takvo gospodarstvo jer je to ono što zovemo lakim novcem. Ako Hrvatska završi rat kao nezavisna država, pritisak koji je nekoć dolazio iz Beograda bit će zamijenjen onim iz Zagreba.

U isto vrijeme možemo zamisliti da neće nedostajati sredstava za turistički razvoj budući da će ona stići uglavnom iz zemalja čijim je građanima dalmatinska obala ljeti vrlo draga. No postoji opasnost da bi taj novac mogao stići u vrijeme privatizacije gospodarstva ove zemlje.

Čini se da je u dubrovačkom starom Gradu trećina zgrada privatizirana – tj. pripadaju tvrtkama, druga trećina je javna, a treća pripada Crkvi. Čini se da još ima nekoliko privatnih vlasnika kuća. Postoji mehanizam kojim se obiteljima bivših vlasnika koji su postali stanari nakon II. svjetskog rata vraća njihovo vlasništvo; oni, naravno, moraju pružiti dokaz o vlasništvu. No prema gđi Valjalo, ravnateljici Zavoda za

zaštitu kulturnih i povijesnih spomenika, situacija je složenija i bilo bi dobro ponovno detaljno ispitati to pitanje.

Ako pristigne novac za popravak i obnovu kuća, *treba pokrenuti mehanizme koji će osigurati da stanovnici mogu u perspektivi postati vlasnici, ili barem da mogu ostati u kućama kao stanari.* Ako dio sredstava stigne od UNESCO-a, bit će lakše uspostaviti nadzor; inače UNESCO mora pokušati djelovati na takav način da vlasti rade u istom cilju. U tom pogledu željeli bismo dati sljedeće prijedloge:

G.1.7.) Prijedlozi za sveobuhvatni plan za poslijeratni Dubrovnik

- a) Predlažemo da se prostorni plan uređenja grada za povijesnu jezgru Dubrovnika povuče. Njega bi trebao detaljno proučiti stručnjak za planiranje grada i podnijeti prikaz generalnom direktoru tako da ga Odbor za svjetsku baštinu može preporučiti hrvatskoj vladi.
- b) Predlažemo da se sadašnji Zavod za obnovu proširi ili ponovno ustroji s nepristranim i iskusnim stručnjacima te da Zavod za zaštitu kulturnih i povijesnih spomenika usko surađuje sa Zavodom za obnovu u sastavljanju i provođenju planova obnove i restauracije.
- c) Predlažemo da se sastavi pravi sveobuhvatni plan za Dubrovnik, stari i novi grad, zato što ostale gradske četvrti ne bi smjele snositi troškove pretjeranog turističkog razvoja od kojeg koristi ima stari Grad, ali koji također ima štetne posljedice za sam Grad i ljude koji u njemu žive.

H) Opći zaključak: UNESCO-ova moralna obaveza prema baštini u ratno doba i potreba da se ona ispuni

Promatrači su često čuli opasku kako je njihova misija prva koju je UNESCO izvršio u doba rata na jednom zaraćenom području. Svjesni su da su izvršene druge misije u zaraćenim zemljama, poput Libanona i Etiopije, no barem neke od njih bile su manje usredotočene na razaranje prouzročeno ratom, nego na zaštitu kulturne baštine izvan

ratnih zona. Bilo kako bilo, UNESCO nikad nije želio djelovati kao UNICEF, koji ima značajno iskustvo s takvim tipom humanitarnih akcija.

Uobičajeno je dvoumiti se oko slanja misije promatrača u takvim uvjetima: mogućnost da neki promatrač bude ranjen ili ubijen golema je odgovornost, a znamo da ta mogućnost nikad nije olako shvaćana za prvu misiju u Dubrovniku ili za misije koje su slijedile, te da nije isključeno da će se sutra naći u većoj opasnosti od one tijekom prve misije.

Pitanje kulturnog nasljeđa u osnovi je pitanje njegove vrijednosti, no koliko god visoko procijenili vrijednost baštine, ona često ostaje apstraktan pojam i to vrlo apstraktan kad se poveže s određenim objektom. Promatrači nisu poslani u Dubrovnik zbog jedne crkve ili arhiva, već zbog jednog grada. Nije bilo moguće odijeliti ljudske vrijednosti, fizičku osobu, od 'starog kamenja', jer su u ovom gradu bile tisuće ljudi koji svoj grad nisu htjeli napustiti.

U tom smislu, akcija UNESCO-a bila je odlučno humanitarna.

Upravo taj ljudski kontekst opravdava i čini *poželjnim* prihvaćanje goleme odgovornosti od strane UNESCO-ovih vođa te pristajanje predstavnikâ da ugroze svoje živote. S tim se činjenicama sve strane moraju jasno suočiti. Moglo bi se reći da promatrači ne bi trebali riskirati svoje živote i da bi se trebali povući ako okolnosti postanu preopasne. To je normalno. Ne šaljemo namjerno ljude u smrt i promatrači ne bi smjeli glupo riskirati. No stvarna situacija je mnogo osjetljivija.

Da bi radili u Dubrovniku, promatrači su se morali penjati na zidove odakle ih se moglo dobro vidjeti s položaja JNA. Morali su prijeći Stradun ili ulicu Prijeko koje su također bile vidljive. Rizici su bili mali, ali su bili stvarni i svakodnevnici. Promatrači su se zatekli za granatiranja koje je za njih moglo biti mnogo ozbiljnije da je na dominikanski samostan umjesto raketa ispaljeno više 120-milimetarskih granata. Bilo je opasnih perioda kada u Gružu nije bilo brodova kojima bi se evakuirali, a bilo koji

drugi pokušaj evakuacije mogao je postati opasna improvizacija, no mi bismo to učinili.

Promatrači su nosili povez oko ruke s oznakom konvencije iz 1972. Putovali su izvan grada u kombiju sa zastavom Ujedinjenih naroda. Sve je to bilo vidljivo. Zbog toga su ljudi koji bi mogli zapucati oklijevali. Tada smo vidjeli da je helikopter s europskim promatračima, čiji je put bio savršeno poznat, oboren, a svi u njemu su poginuli. Iz nepoznatog razloga, tu nije bilo oklijevanja prije paljbe.

To je stvarnost koja se mora priznati i u potpunosti prihvatiti.

Takve inicijative nisu dio UNESCO-ove rutine i zahtijevaju posebne pripreme, opremu, logistiku pa čak i posebno osoblje u vezi s organizacijskim aspektima i osobama koje se šalju. Ima stvari koje bismo mogli naučiti od UNICEF-a, UN-ovih Plavih kaciga i europskih promatrača. Štoviše, uspjeh prve preliminarne misije u nekoj zaraćenoj zemlji ne smije biti izgovor različitim odjelima UNESCO-a da se vrate svojem rutinskom upravljanju.

Naša je konačna preporuka da generalni direktor ustanovi jednu operacijsku jedinicu koja bi bila pod njegovim izravnim nadzorom kako bi se u doba rata nastavila UNESCO-ova humanitarna politika.

Bruno Carnez

Colin Kaiser

RADNA VERZIJA

DODACI

**Dodatak I: Karta pogodjenih mjesta u granatiranjima u listopadu i studenom 1991.
koju je sastavio Zavod za zaštitu kulturnih i povijesnih spomenika**

Opaska prevoditelja na engleski za stranicu označenu ERN brojem 01848452: karta na engleskom. [Naslov je 'Plan Starog grada – mjesta na kojima se nalaze oštećene zgrade – povijesni spomenici, listopad i studeni 1991. – op. pr]

RADNA VERZIJA

Dodatak 2: Obrazac za prikaz oštećenja koji su sastavili promatrači UNESCO-a

Opaska prevoditelja na engleski za stranicu označenu ERN brojem 01848454: karta s nečitkim naslovom i legendom. Ne odgovara Dodatku 2, već Dodatku 4(a). Obrazac za prikaz oštećenja iz Dodatka 2, cijeli Dodatak 3 i naslovna stranica Dodatka 4(a) nedostaju.

RADNA VERZIJA